УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗАР

ПАРЛАМЕНТЫН СУДАЛГАА СУРГАЛТЫН ХҮРЭЭЛЭН

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦ (ШҮҮХ)-ЭЭР ХҮНИЙ ЭРХИЙН МАРГААНЫГ ШИЙДВЭРЛЭХТЭЙ ХОЛБООТОЙ БУСАД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА

Харьцуулсан судалгаа
Судалгааны код: СТ-23/207

Хянасан: Парламентын судалгаа, сургалтын хүрээлэн (ПССХ)-гийн захирал Ц.Цогзолмаа

Судалгаа удирдсан: ПССХ-ийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, ахлах зөвлөх Ц.Норовдондог (PhD)

Судлаачид: Э.Дашзэгвэ, Д.Аюуш, П.Уранчимэг, Ц.Ариунаа

Улаанбаатар хот
2023 он

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ …… 4

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ …… 5

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ …… 10

Нэг. Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналт ба хүний эрхийн хамгаалалт…… 10

1.1.Үндсэн хуулийн хяналт….. …… 10

2.2.Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналт…….. 10

2.3.Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтын хүний үндсэн эрхийн хамгаалалт…… 14

Хоёр. Үндсэн хуулийн шүүхээр хүний үндсэн эрхийн маргааныг шийдвэрлэдэг зарим орны туршлага …… 26

2.1.Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс (ХБНГУ) …….. 25

2.2.Бүгд Найрамдах Азербайжан Улс (Азербайжан)…… 29

2.3.Бүгд Найрамдах Солонгос Улс (БНСУ) ..…….. 31

2.4.Тайландын Хаант Улс (Тайланд) …….. 37

2.5.Бүгд Найрамдах Тажикстан Улс (Тажикстан) ..……..…… 39

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ …… 43

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ

НҮБ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага
ЕЗВК	Европын зөвлөлийн Венецийн комисс
ХБНГУ	Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс
БНСУ	Бүгд Найрамдах Солонгос Улс
ХҮХШ	Холбооны Үндсэн Хуулийн Шүүх
БНТУ	Бүгд Найрамдах Тажикстан Улс
ҮХШТХ	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль
ҮХШ	Үндсэн хуулийн шүүх

УДИРТГАЛ

“Үндсэн хуулийн цэц (шүүх)-ээр хүний эрхийн маргааныг шийдвэрлэхтэй холбоотой бусад орнуудын туршлага” сэдэвт харьцуулсан судалгааг Парламентын судалгаа, сургалтын хүрээлэнд гүйцэтгэв.

Судалгааны зорилго: Үндсэн хуулийн хяналтын нэг хэлбэр болох шүүхийн хяналт, түүний хүний үндсэн эрхийн хамгаалалтын баталгаатай холбогдох хууль эрх зүйн зохицуулалтын талаарх гадаадын зарим орны туршлагыг харьцуулан судлах.

Судалгааны хамрах хүрээ: Энэхүү судалгаанд 177 орны тойм мэдээллийг оруулж тэдгээрээс эрх зүйн тогтолцоо, эдийн засаг, хөгжлийн түвшин, бүс нутаг зэрэг хүчин зүйлсийг харгалзан ХБНГУ, Азербайжан, БНСУ, Тайланд, Тажикстан улсуудыг сонгон эдгээр орнуудын Үндсэн хуулийн шүүхээр хүний эрхийн маргааныг шийдвэрлэхтэй холбоотой эрх зүйн зохицуулалтын талаарх асуудлыг хууль, эрх зүйн орчны хүрээнд харьцуулан судалсан болно. Мөн Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтын онол, арга зүй, харьцуулсан судалгааны талаарх холбогдох ном, товхимол, судалгаа, шинжилгээний материалуудын хүрээнд судалсан. Судалгаанд Европын Зөвлөлийн Венецийн комисс (Venice Commission)-ын болон Азийн Үндсэн хуулийн шүүх, адилтгах байгууллагуудын холбоо (Association of Asian Constitutional Courts and Equivalent Institutions (AACC))-ноос гаргасан судалгаа, дүн шинжилгээний тайлан, холбогдох олон улсын гэрээ конвенц, судалгаанд авагдсан орнуудын мэдээлэл, хууль, эрх зүйн баримт бичгүүд болон бусад мэдээллийн эх сурвалжуудыг ашиглав.

Судалгааны бүтэц: Судалгаа нь Хураангуй болон үндсэн 2 хэсэгтэй. Нэгдүгээр хэсэгт, Үндсэн хуулийн хяналт, Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтын ойлголт, онол, арга зүйн үндэслэл, Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтаар дамжуулан хүний үндсэн эрхийн хэрэгжилтийн баталгааг хангуулах талаарх, Хоёрдугаар хэсэгт, ХБНГУ, Азербайжан, БНСУ, Тайланд, Тажикстан улсуудын Үндсэн хуулийн шүүхээс хүний үндсэн эрхийн маргааныг хүлээн авч шийдвэрлэж байгаа хууль эрх зүйн орчны талаарх мэдээллийг тус тус оруулсан болно.

Түлхүүр үг: *Үндсэн хуулийн хяналт, Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналт, Үндсэн хуулийн шүүх, Дээд шүүх, Дээд шатны шүүх, Дээд шүүхийн тусгай танхим, Үндсэн хуулийн зөвлөл, Үндсэн хуулийн гомдол.*

Key words: *Constitutional Review, Constitutional Judicial Review, Constitutional Court, Supreme Court, High Court, Special Senate of the high Court, Constitutional Council, Constitutional Complaint.*

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

“Үндсэн хууль”-ийн мөн чанар нь нэг талаас, тухайн улс орны хамгийн тулгуур гол хууль болохын хувьд төрийн байгууламжийн үндсийг тогтоодог нийгмийн гэрээ боловч нөгөө талаас, түүнээс дутахааргүй бас нэг гол чухал мөн чанар нь иргэдийн үндсэн эрх, эрх чөлөөний баталгаа болж байдагт оршино. Иймээс энэ хоёр асуудлын бодит хэрэгжилтийн баталгаа нь үндсэн хуулийн дээд хяналтыг хэрэгжүүлдэг үндсэн хуулийн хяналтын тогтолцоо юм. Үндсэн хуулийн хяналт нь хууль тогтоох байгууллагын, шүүхийн, олон нийтийн гэсэн хэлбэрээр хэрэгждэг бөгөөд эдгээрээс хамгийн үр дүнтэй нь шүүхийн хяналт хэмээн үздэг.

Эрх мэдэл хуваарилах тогтолцоонд үндсэн хуулийн шүүхийн хяналт нь хууль тогтоох (парламентын) эрх мэдлийг хязгаарлах харилцаа байдаг тул хууль тогтоох байгууллагаас баталсан хуулийг хүчингүй болгох онцгой эрх бүхий, тусгай журмаар байгуулагдсан шүүхийн институц хэлбэртэй байдаг.

Үүсэл хөгжил, чиг үүрэг, бүтэц, зохион байгуулалтынх нь хувьд авч үзвэл улс орнуудад үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтын Америкийн, Австрийн, Францын гэсэн үндсэн 3 загвар[1] бий болсон гэж үздэг бөгөөд бусад нь тэдгээрийн холимог болон хосолмол хэлбэртэй байна. Тоймловол:

Америкийн загвар: 1803 онд АНУ-ын Дээд шүүхээр хэлэлцэн шийдвэрлэсэн Марберигийн хэрэг болон Жон Маршаллын номлол дээр үндэслэгдсэн шүүхийн хяналтын загвар бөгөөд үндсэн хуулийн асуудлыг ердийн журмаар бүх шатны шүүх авч үздэг. Үндсэн хуулийн хяналтын төвлөрсөн бус (decentralized), сарнимал (diffuse) хяналтын систем;

Австрийн загвар: Х.Келзений 1920 оны загварт үндэслэсэн. Үндсэн хууль дээд хүчин чадалтай байх зарчимд суурилсан бөгөөд парламент төрийн эрх барих дээд байгууллага байх зарчимтай харилцан уялдаа холбоотой. Үндсэн хуулийн шүүхийн төвлөрсөн (concentrated) хяналтын систем;

Францын загвар: Францын Үндсэн хуулийн зөвлөл (Conseil Constitutionnel)-ийн загвар дээр үндэслэгдсэн. Францийн Үндсэн хуулийн зөвлөл нь шүүн таслах чиг үүрэг хэрэгжүүлдэггүй бөгөөд парламентын нэг бүрэлдэхүүн хэсэг болдог. Энэ тогтолцоонд Үндсэн хуулийн хяналт нь урьдчилан сэргийлэх (consultative) шинж чанартай байдаг.

Одоогоор дэлхий дээр НҮБ-ын гишүүнээр бүртгэлтэй 193[2] улс оршин тогтнож байна. Тэдгээр улсуудаас 177[3] улсад үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтыг ямар нэг хэлбэрээр хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд 52 улс хүний эрхийн хамгаалалтын асуудлаар, 35 улс хүний эрхийн асуудлаар үндсэн хуулийн гомдол хүлээн авч шийдвэрлэдэг байна. *Дэлгэрэнгүйг хүснэгт 2-оос харна уу.*

Эдүгээ дэлхий дахинд иргэдийн үндсэн эрхийг баталгаажуулж, улмаар **үндсэн хуулийг амьдралд шууд үйлчлэх эрх зүй болгох** гол бөгөөд үр дүнтэй арга замыг

---

[1] Хууль батлах эрх мэдэлд тавих шүүхийн хяналт: Улс төрийн сонголтыг үндсэн хуулиар хязгаарлах нь. П.Амаржаргал, Үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгаа шинжилгээний тойм, 2019

[2] НҮБ-ын гишүүн орнуудын тоо

[3] http://concourts.net/tab/tab1.php?lng=en&stat=1&prt=0&srt=0

“Үндсэн хуулийн гомдол” (Constitutional Complaint) шийдвэрлэх хэлбэрээр практикт нэвтрүүлж байна. Иймээс үндсэн хуулийн гомдол нь шүүхийн замаар иргэд (хуулийн этгээд) үндсэн эрхээ хамгаалуулах харьцангуй хүлээн зөвшөөрөгдсөн арга хэлбэр болон хөгжиж байна.[4]

Хүний үндсэн эрхийн маргааныг Үндсэн хуулийн гомдлоор хүлээн авч шийдвэрлэдэг тэдгээр 35 улсын 25 нь Үндсэн хуулийн шүүхээр, 9 нь Дээд шүүх эсхүл түүний тусгай танхимаар, 1 нь Үндсэн хуулийн зөвлөлөөр тус тус хүний үндсэн эрхийн асуудлыг хянадаг. Үүнээс харахад Үндсэн хуулийн шүүхийн институцтэй 51 улсын тал хувь нь хүний үндсэн эрхийн асуудлаар Үндсэн хуулийн гомдол хүлээн авах, шийдвэрлэх механизм нэвтрүүлсэн байна.

Үндсэн хуулийн шүүхэд үндсэн эрхийн гомдол хүлээж авах хүрээнд “хуульд заасан бүх арга замыг авч хэрэгжүүлсэн байх”, “Тухайн асуудал нь Үндсэн хуулиар тодорхойлсон хүний үндсэн эрхийн хүрээний байх”, “Үндсэн хуулийн гомдол нь үүсмэл буюу субсидар шинжтэй байх” зэрэг үндсэн шаардлага нийтлэг байдлаар тавигддаг байна.

Судалгаанд хамрагдсан орнуудын зарим онцлох зүйл, зохицуулалтуудыг дурдвал: (*Дэлгэрэнгүйг хүснэгт 1-ээс харна уу.*)

Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсад Үндсэн хуулийн гомдлыг ердийн шүүхээр шийдвэрлэх бүх хууль зүйн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж дууссан тохиолдолд л хүлээн авах боломжтой. Түүнчлэн Үндсэн хуулийн зөрчлийг арилгах, түүнээс урьдчилан сэргийлэх бусад бүх боломжуудыг ашигласан байх ёстой байдаг. Холбооны Үндсэн хуулийн шүүх төрийн эрх бүхий байгууллагын шийдвэрийг Үндсэн хууль зөрчсөн гэж үзэн, хуулийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцож, Үндсэн хуульд нийцээгүй шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгож, хэргийг эрх бүхий шүүхэд шилжүүлдэг. Шаардлагатай бол дараагийн шийдвэр гаргах эрх тухайн ердийн шүүхэд хамаардаг. Холбооны Үндсэн хуулийн шүүх үндсэн хуулийн гомдлын дагуу эдгээрээс өөр шийдвэр гаргах боломжгүй. Тухайлбал, хохирлыг барагдуулах, эрүүгийн хэрэг үүсгэх, эсхүл албадлагын арга хэмжээ авах гэх мэт. Түүнчлэн зарчмын хувьд үндсэн хуулийн гомдлын дагуу хууль тогтоогчийн зүгээс тодорхой арга хэмжээ авахыг шаардах, даалгах боломжгүй.

Бүгд найрамдах Азербайжан Улсад Үндсэн хуулийн гомдлыг шууд Үндсэн хуулийн шүүхэд гаргах боломжтой бөгөөд Үндсэн хууль болон Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуульдаа гомдлын агуулгыг тусгаж өгсөн байна. Үндсэн агуулга нь Үндсэн хуулийн түвшинд зөрчигдсөн эрхийг сэргээх талаар байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн гомдол гаргах хөөн хэлэлцэх хугацаа нь төрлөөсөө шалтгаалан гурваас зургаан сараар тогтоогдсон байдаг.

Бүгд Найрамдах Солонгос Улсад энгийн шүүхийн шийдвэр гарсныг эс тооцвол төр эрх мэдлээ хэрэгжүүлсэн буюу хэрэгжүүлээгүйн улмаас үндсэн хуулиар баталгаажсан үндсэн эрх нь зөрчигдсөн гэж үзсэн аливаа этгээд Үндсэн хуулийн гомдлоо хянан шийдвэрлүүлэхээр Үндсэн хуулийн шүүхэд хандаж болно. Хэрэв бусад хууль

[4] Үндсэн хуулийн шүүхээр үндсэн эрхийг хамгаалах арга зам, А.Бямбажаргал, Үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгаа шинжилгээний тойм, 2019

тогтоомжоор дээрх зөрчигдсөн эрхийг хянан шийдвэрлэхээр хуульчилсан, тухайн хэрэг хянан шийдвэрлэгдэж буй бол Үндсэн хуулийн шүүхэд гомдол гаргах боломжгүй байдаг.

Тайландын Хаант Улсад 2017 онд батлагдсан шинэ Үндсэн хуульд үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрээр иргэдийн эрх, эрх чөлөөг бодитоор хүлээн зөвшөөрч, хамгаалах тогтолцоог оруулж өгсөн байна. Үүндээ “Үндсэн хуульд заасан Хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалахыг төрөөс шаардах эрхтэй, төрийн холбогдох байгууллагуудыг хуулийн дагуу хариуцлага хүлээлгэх эрхийг хангах” заалтыг хэрэгжүүлэхээр оруулж өгчээ. Ингэхдээ иргэд, олон нийт гомдлыг Үндсэн хуулийн шүүхэд шууд гаргадаггүй бөгөөд холбогдох төрийн байгууллага болон Омбудсманд гаргадаг байна. Гомдлын хариуг иргэд, олон нийт хүлээн зөвшөөрөхгүй бол Сайд нарын зөвлөл (Council of Ministers)-д мэдэгддэг байна. Үүний дараа Үндсэн хуулийн шүүхэд гомдол гаргах эрхтэй болдог байна.
Үндсэн хуулийн шүүх гомдол хүлээн авсан өдрөөс хойш 120 хоногийн дотор хянан шийдвэрлэдэг. Энэ шийдвэр эцсийн бөгөөд төрийн байгууллага заавал биелүүлэх ёстой байдаг.

Бүгд найрамдах Тажикстан Улсад иргэдийн Үндсэн хуулиар олгогдсон эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн гэж үзвэл Үндсэн хуулийн шүүхэд иргэн, хуулийн этгээд төдийгүй тодорхой эрх бүхий албан тушаалтнууд өргөдөл, гомдол гаргах эрхтэй байна. Дурдвал: Хүний эрхийн комиссын дарга, төлөөлөгч, Дээд шүүхийн шүүгчид, Эдийн засгийн дээд шүүхийн шүүгчид болон бусад шүүгчид (Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдээс бусад)

Дэлгэрэнгүй мэдээллийг судалгааны хэсгээс үзнэ үү.

Хүснэгт 1: Үндсэн хуулийн шүүхэд гаргасан хүний эрхийн гомдлыг хянан шийдвэрлэх талаарх орнуудын харьцуулалт

Улсууд	Үндсэн хуулийн гомдол гаргах хүрээ	Үндсэн хуулийн гомдол гаргах этгээд	Үндсэн хуулийн гомдлын хэлбэр, агуулга	Хөөн хэлэлцэх хугацаа	Үндсэн хуулийн гомдол гаргах урьдчилсан нөхцөл	Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр, түүний үр дагавар
ХБНГУ	Хүний үндсэн эрх, түүнтэй адилтгах тодорхой эрхүүдийг зөрчсөн тухай гомдол	-Иргэн -Хуулийн этгээд	Герман хэлээр, хуульд заасан бүрдүүлбэрийг хангуулан бичгээр гаргана. Ингэхдээ факсаар гомдлоо хүргүүлж болох боловч харин э-мэйлээр илгээх боломжгүй байдаг.	Шүүхийн шийдвэр, захиргааны актын эсрэг Үндсэн хуулийн гомдлыг тухайн шийдвэр гарснаас хойш нэг сарын дотор гаргах ёстой.	Үндсэн хуулийн гомдлыг тухайн асуудлаар шүүхийн болоод шүүхийн бус хууль зүйн бүхий л арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж дууссан тохиолдолд л хүлээн авах боломжтой.	Төрийн эрх бүхий байгууллагын шийдвэрийг Үндсэн хууль зөрчсөн гэж үзэн, хуулийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцож, Үндсэн хуульд нийцээгүй шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгож, хэргийг эрх бүхий шүүхэд шилжүүлж болно. Шаардлагатай бол дараагийн шийдвэр гаргах эрх ердийн шүүхэд хамаардаг. Холбооны Үндсэн хуулийн шүүх үндсэн хуулийн гомдлын дагуу эдгээрээс өөр шийдвэр гаргах боломжгүй.
Азербайжан	Үндсэн хуулийн түвшинд зөрчигдсөн хүний эрхийг сэргээх гомдол (Үндсэн эрхийн маргаан гэх нэршлээр явдаг.)	Этгээд (иргэн болон хуулийн этгээд)	Бичгээр гаргана.	Гурваас зургаан сар	Гомдлыг ҮХШТХ-ийн 34.6-д заасан шаардлагад нийцэж байгаа эсэх судалгааг Үндсэн хуулийн шүүхийн Тамгын газар хэрэгжүүлдэг. Гомдлыг 30 хоногийн дотор анхан шатны журмаар хянан хэлэлцэж, хүлээн авах эсэхийг шийдвэрлэнэ. Хэрэв гомдлыг хүлээн авах боломжгүй бол 7 хоногийн дотор гомдол гаргагчид мэдэгдэнэ. Хэрэв гомдлыг хүлээн авсан гэж үзвэл 60 хоногийн дотор хянан, хэлэлцүүлнэ.	Гомдлын талаар гурван төрлийн шийдвэр байна. Үүнд; **Татгалзах:** Хүсэлт нь үндэслэлгүй байх тохиолдлыг хэлнэ. **Хэрэгсэхгүй орхих:** Хууль бусаар хүсэлт гаргасан тохиолдлыг хэлнэ. **Баталгаажуулах:** Тав буюу түүнээс дээш шүүгч хүсэлтийг үндэслэлтэй гэж үзэж, хүлээж авах тохиолдлыг хэлнэ. Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүний шийдвэр эцсийнх байх бөгөөд аливаа байгууллага, албан тушаалтан хүчингүй болгох, өөрчлөх, албан ёсоор тайлбарлах боломжгүй.
БНСУ	Үндсэн эрх нь зөрчигдсөн тухай гомдол	-Иргэн	Биечлэн шуудангаар, бичгээр, гар утсаараа http://ecourt.ccourt.go.kr программаар тус тус гаргана.	Гомдлыг хянан шийдвэрлэх шалтгаан байгаа нь тогтоогдсон өдрөөс хойш 90 хоногийн дотор, харин шалтгаан үүссэнээс хойш нэг жилийн дотор шийдвэрлэнэ.	Үндсэн хуулийн гомдлыг тухайн асуудлыг хянан шийдвэрлэх эрхтэй шүүх болон бусад байгууллага хэлэлцэж буй бол хүлээн авахгүй. Бусад хуульд заасан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг дуусгасны дараа гаргасан Үндсэн хуулийн гомдлыг хянан шийдвэрлэхийг уг процессын эцсийн шийдвэрийг мэдэгдсэнээс	ҮХШ гомдол хүлээн авааД гомдлыг хэрэгсэхгүй болгох, гомдлыг хангах шийдвэрийн аль нэгийг гаргана. Гомдол хангах тухай ҮХШ-ийн шийдвэрийг төрийн бүх байгууллага, орон нутгийн засаг захиргаа заавал биелүүлэх үүрэгтэй. Ийнхүү гомдлыг хангахдаа зөрчигдсөн үндсэн эрх, зөрчлийг үүсгэсэн төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх, эс ашиглах зэргийг шийдвэрт тусгана. ҮХШ үндсэн эрхийг зөрчсөн төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэхийг хүчингүй болгож, эсхүл

					хойш 30 хоногийн дотор гаргана.	түүнийг хэрэгжүүлэхгүй байгаа нь Үндсэн хууль зөрчсөн болохыг баталж болно. ҮХШ төрийн эрх мэдлээ хэрэгжүүлээгүй тухай Үндсэн хуулийн гомдлыг хангах тухай шийдвэр гаргахад хариуцагч уг шийдвэрийн зорилгод нийцүүлэн шинээр шийдвэр гаргана. Үндсэн хуулийн шүүх төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлсэн, эс хэрэгжүүлсэн нь үндсэн хууль, түүний заалтаас үүдэлтэй гэж үзвэл уг хууль, заалтыг Үндсэн хууль зөрчсөн гэж үзэн шийдвэртээ дурдаж болно.
Тайланд	Үндсэн хуульд заасан Хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалахыг төрөөс шаардах эрхтэй, төрийн холбогдох байгууллагуудыг хуулийн дагуу хариуцлага хүлээлгэх эрхийг хангах.	Иргэн	Бичгээр гаргана.	Нэгээс зургаан сар	Төрийн байгууллагын үйл ажиллагаа доголдох, түүний улмаас ард иргэд, олон нийт хохирсон. Иргэд, олон нийт үндсэн эрхийн гомдлыг гаргадаг боловч сайд нарын зөвлөлөөр урьдчилан авч хэлэлцэж байгаа нь Үндсэн хуульд нийцэхгүй байна гэсэн байр суурьтай байна. Үндсэн хуулийн шүүхэд гомдлоо гаргах, хэлэлцүүлэх эрхтэй.	Үндсэн хуулийн шүүх гомдол хүлээн авсан өдрөөс хойш 120 хоногийн дотор хянан шийдвэрлэдэг. Энэ шийдвэр эцсийн бөгөөд төрийн байгууллага заавал биелүүлэх ёстой байдаг.
Тажикстан	Иргэдийн үндсэн хуулиар олгогдсон эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн тухай гомдол	-Хүний эрхийн комиссын дарга, төлөөлөгч; -Хувь хүмүүс; -Хуулийн этгээд; -Дээд шүүхийн шүүгчид, Эдийн засгийн дээд шүүхийн шүүгчид, бусад шүүгчид (Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдээс бусад)	Тажик хэлээр бичгээр гаргана.	6 сар	Давж заалдах	Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтоол нь эцсийнх бөгөөд давж заалдах эрхгүй, хамаарал бүхий хуулийн этгээд, хувь хүн бүгд дагаж мөрдөх, заавал биелүүлэх үүрэгтэй байна. Хэрэв шүүхийн тогтоолыг дагаж мөрдөөгүй, хагас дутуу биелүүлсэн, хэрэгжүүлэхэд саад учруулсан бол Тажикстаны хууль тогтоомжийн дагуу хариуцлага хүлээлгэнэ.

НЭГ.ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ХЯНАЛТ БА ХҮНИЙ ЭРХИЙН ХАМГААЛАЛТ

1.1.Үндсэн хуулийн хяналт (constitutional review)

Үндсэн хуулийн хяналт гэдэг нь эрх бүхий байгууллага үндсэн хуулийг тайлбарлаж, хууль тогтоомж, гүйцэтгэх засаглалын үйл ажиллагаа, төрийн бодлого Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэхийг тодорхойлон тогтоох үйл ажиллагаа юм. Үндсэн хуулийн хяналтын гол зорилго нь төр, төрийн байгууллага үндсэн хуулиар тогтоосон хязгаарлалтын хүрээнд үйл ажиллагаагаа эрхлэн явуулахад оршино. “Үндсэн хуулийн дээд хяналтын асуудал нь “Үндсэн хуулийг шууд үйлчлэх эрх зүй” болгох онцгой ач холбогдлыг улам бүр нэмэгдүүлж байгаа билээ. Учир нь “Үндсэн хууль” хэдийгээр тухайн улс орны гол хууль байж, төрийн байгууламжийг тогтоох нийгмийн гэрээ хэдий боловч түүнээс дутахааргүй бас нэгэн гол чанар нь иргэдийн эрх, эрх чөлөөний баталгаа мөн болоход оршино. Иймээс энэ хоёр асуудлын баталгаа нь үндсэн хуулийн дээд хяналтыг хэрэгжүүлэх үндсэн хуулийн хяналтын тогтолцоо юм.”[5]

Үндсэн хуулийн хяналт нь дараах үндсэн 3 хэлбэртэй. Үүнд:

- Шүүхийн хяналт (judicial review);
- Хууль тогтоох эрх мэдлийн хяналт (legislative review);
- Олон нийтийн хяналт (popular review): Үүнд референдум, санал асуулга, зөвлөлдөх ардчилал гэх мэт арга хэрэгслүүд багтана.

Эдгээрээс хамгийн үр дүнтэй хяналтын хэлбэрийг шүүхийн хяналт гэж үздэг. Учир нь шүүхүүд үндсэн хуулийг тайлбарлах болон Үндсэн хууль зөрчсөн хуулийг хүчингүй болгох эрхтэй байдаг.

1.2.Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналт (constitutional-judicial review)

Үндсэн хуулийн шүүх нь үндсэн хуульт ёсыг хамгаалагчийн хувьд эрх мэдлийн бусад салаа мөчрийн байгууллагуудаас хууль зүйн тодорхой давуу эрх эдэлдэг тусгай байгууллага юм. Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналт нь эрх мэдэл хуваарилах тогтолцоонд хууль тогтоох (парламент) эрх мэдлийг хязгаарлах харилцаа байдаг тул хууль тогтоох байгууллагаас баталсан хуулийг хүчингүй болгох онцгой эрх бүхий бөгөөд тусгай журмаар байгуулагдсан шүүхийн институц болдог. Гэвч шүүхийн ердийн тогтолцооноос гадуур оршдог бөгөөд төрийн эрх мэдлийн бусад салаанаас бүрэн хараат бус байдаг. “Үндсэн хуулийн шүүхийн гол зориулалт нь Үндсэн хуулийг хамгаалах мэт боловч түүний тулах цэг нь “Үндсэн хуулийн басхүү нөгөө талын зориулалт болох иргэдийн үндсэн эрхийг хангах, хамгаалах” асуудлаас огт хөндийрөх учиргүй билээ.”

Үүсэл хөгжил, чиг үүрэг, бүтэц, зохион байгуулалтынх нь хувьд авч үзвэл улс орнуудад үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтын 3 үндсэн загвар[6] байдаг гэж үздэг бөгөөд бусад нь тэдгээрийн холимог болон хосолмол байдлаар оршдог.

Америкийн загвар[7]

---

[5] Үндсэн хуулийн шүүхээр үндсэн эрхийг хамгаалах арга зам, А.Бямбажаргал, Үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгаа шинжилгээний тойм, 2019

[6] Үндсэн хуулийн хяналтын хэрэгждэг хэлбэрийн харьцуулсан судалгаа, Д.Солонго, Үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгаа шинжилгээний тойм, 2019

[7] Constitutional Review Systems Around the World, Dr. Arne Marjan Mavčič, 2018

Америкийн загвар: 1803 онд АНУ-ын Дээд шүүхээр хэлэлцэн шийдвэрлэгдсэн Марберигийн хэрэг болон Жон Маршаллын сургаал дээр үндэслэгдсэн шүүхийн хяналтын загвар бөгөөд үндсэн хуулийн асуудлыг ердийн журмаар бүх шатны шүүх авч үздэг. Энэ тогтолцоонд Дээд (дээд шатны) шүүх нь харьяаллын нэгдмэл байдлыг хангадаг тусгай бөгөөд дараагийн (a posteriori) хяналт юм. Шүүхийн шийдвэрийг цаашид дагаж мөрдөх зарчмыг эс тооцвол энэхүү сарнисан (diffuse) системд шийдвэр нь онол ёсоор зөвхөн талуудын хооронд хүчин төгөлдөр үйлчилнэ. Үндсэн хууль зөрчсөн тухай шийдвэр нь зарчмын хувьд тунхаглалын шинж чанартай бөгөөд буцаан хэрэглэдэг, өөрөөр хэлбэл ex tunc (pro praeterito) үр дагавартай. Энэхүү системийг дараах улс орнууд хэрэгжүүлсэн.
Үүнд:

- ЕВРОПТ: Дани, Эстони, Ирланд, Норвеги, Швед;
- АФРИКД: Ботсвана, Гамби, Гана, Гвиней, Кени, Малави, Намиби, Нигери, Сейшелийн арлууд, Сьерра-Леон, Свазиланд, Танзани;
- Ойрх Дорнодод: Израил;
- АЗИД: Бангладеш, Фижи, Хонконг (1997 оны 7-р сарын 1 хүртэл), Энэтхэг, Япон, Кирибати, Малайз, Микронезын Холбооны Улс, Науру, Балба, Шинэ Зеланд, Палау, Папуа Шинэ Гвиней, Сингапур, Тонга, Тувалу, Вануату, Баруун Самоа;
- ХОЙД АМЕРИКД: Канад, АНУ;
- ТӨВ БОЛОН ӨМНӨД АМЕРИКД: Аргентин, Багамын арлууд, Барбадос, Белиз, Боливи, Доминик, Доминикан, Гренада, Гайана, Гаити, Ямайка, Мексик, Сент Кристофер/Невис, Тринидад, Тобаго.

Австрийн загвар[8]

Австрийн загвар: Х.Келзений 1920 оны загварт үндэслэсэн. Үндсэн хууль дээд хүчин чадалтай байх зарчим ба парламент төрийн эрх барих дээд байгууллага байх зарчмын харилцан уялдаа холбоог агуулсан. Энэ загварт үндсэн хуулийн асуудлыг мэргэшсэн хүмүүс авч үздэг. Тусгай мэргэшсэн шүүгчтэй Үндсэн хуулийн шүүх, эсвэл ердийн Улсын дээд шүүх, Дээд шүүх, эсхүл тэдгээрийн тусгай танхим (үндсэн хуулийн төвлөрсөн хяналт) тусгай хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хүрээнд шийдвэрлэдэг.

Онол ёсоор энэ нь хийсвэр хяналт боловч тодорхой хяналт хийх боломжтой. Дээрх хяналтаас гадна априори, приори хяналтыг ч хэрэгжүүлдэг. Шийдвэрүүд нь түүнийг гаргаж буй байгууллагын үнэмлэхүй эрх мэдлээс хамааран erga omnes (зөвхөн маргалдагч талуудад бус бүх нийтэд хамаарал бүхий) нөлөөтэй байдаг.
Үндсэн хуулийн хяналтыг хэрэгжүүлэх байгууллага нь дараах байж болно.

Үндсэн Хуулийн Шүүх:

- ЕВРОПД: Албани, Андорра, Австри, Беларусь, Босни-Херцеговинын Холбоо (Босни-Херцеговин, Босни Бүгд Найрамдах Сербийн холбооны байгууллагуудын Үндсэн хуулийн шүүхтэй), Болгар, Хорват, Чех, Серби, Монтенегро, Герман (бүс нутгийн Үндсэн хуулийн шүүхүүдтэй: Баден-Вюртемберг, Бавари, Бранденбург, Бремен, Гамбург, Гессен, Нидерсахсен, Нордрхайн-Вестфален, Рейнланд-Пфальц, Саарланд, Саксен-Анхалт, Сах)), Унгар, Итали, Латви, Литва,

[8] Constitutional Review Systems Around the World, Dr. Arne Marjan Mavčič, 2018

Люксембург, Македон, Мальта, Молдав, Польш, Румын, ОХУ (холбооны нэгжийн Үндсэн хуулийн шүүхүүд: Адигей, Алтай, Баскир, Буриад, Чечен, Чувачи, Дагестан, Ингуш, Иркутск муж, Кабардин-Балкар Бүгд Найрамдах Улс, Какаса, Карачаево-Черкез Бүгд Найрамдах Улс, Карелия, Халмук, Кома, Марий-Эл, Хойд Осет, Татарстан, Тува, Удмурт, Якут/Саха), Словак, Словени, Испани, Турк, Украин;

- АФРИКТ: Ангол, Бенин, Бурунди, Төв Африкийн Бүгд Найрамдах Улс, Египет, Экваторын Гвиней, Габон, Мадагаскар, Мали, Руанда, Өмнөд Африк, Того;
- Ойрх Дорнодод: Кипр, хуучин Ирак, Палестин, Сири;
- АЗИД: Армен, Азербайжан, Гүрж, Киргиз, Монгол, Өмнөд Солонгос, Шри-Ланка, Тажикстан, Тайланд, Узбекистан (Бүгд Найрамдах Каракалпакстан Улс Үндсэн хуулийн хороотой);
- ТӨВ болон ӨМНӨД АМЕРИКД: Чили, Суринам, Тукуман муж (Аргентин) 1990 оны 4-р сарын 28-ны өдрийн Тукуман улсын Үндсэн хуультай;

Дээд шүүх, түүний тусгай танхим:

- ЕВРОПД: Бельги (Арбитрын шүүх), Исланд, Лихтенштайн, Монако, Косово (FRY);
- Ойрх Дорнодод: Йемен;
- АФРИКТ: Буркина Фасо, Камерун, Чад, Эритрей, Нигер, Судан, Уганда (1995), Заир, Замби;
- АЗИД: Филиппин;
- ТӨВ болон ӨМНӨД АМЕРИКТ: Коста Рика, Никарагуа, Панам, Парагвай, Уругвай;

Үндсэн хуулийн зөвлөл:

- Ойрх Дорнодод: Ливан;
- АФРИКТ: Мавритани, Сенегал;
- АЗИД: Камбож, Казахстан.

Францын загвар[9]

Францын Үндсэн хуулийн зөвлөл (Conseil Constitutionnel)-ийн загвар дээр үндэслэгдсэн. Францын Үндсэн хуулийн зөвлөл нь шүүн таслах чиг үүрэг хэрэгжүүлдэггүй бөгөөд парламентын нэг бүрэлдэхүүн хэсэг болдог. Үндсэн хуулийн асуудлыг үндсэн хуулийн хяналтын тусгай байгууллага (ихэнхдээ Үндсэн хуулийн зөвлөл) эсвэл ердийн Дээд шүүхийн тусгай танхим (үндсэн хуулийн төвлөрсөн хяналт) тусгай журмын дагуу хянадаг. Энэ тогтолцоонд Үндсэн хуулийн хяналт нь голчлон урьдчилан сэргийлэх (зөвлөлдөх) шинж чанартай байдаг. Жишээлбэл: Үндсэн хуулийн зөвлөл парламентаар батлагдсан боловч ерөнхийлөгч соёрхон батлаагүй хуулийг Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэхийг ерөнхий сайд, ерөнхийлөгч, парламентын гишүүн зэрэг эрх бүхий албан тушаалтны өргөн мэдүүлснээр хянадаг байна.

- ЕВРОПД: Франц;
- Ойрх Дорнодод: Иран;
- АФРИКТ: Алжир, Комор, Жибути, Зааны ясан эрэг, Марокко, Мозамбик.

[9] Constitutional Review Systems Around the World, Dr. Arne Marjan Mavčič, 2018

Холимог загвар

Америкийн буюу сарнимал хяналтын систем болон Австрийн буюу төвлөрсөн хяналтын системийн аль алиных нь элементүүдтэй холимог загвар: Үндсэн хуулийн хяналтын төв байгууллага болох Үндсэн хуулийн шүүх эсхүл Дээд шүүх (түүний тусгай танхим)-ийн үндсэн хуулийн хяналтын бүрэн эрхийг үл харгалзан тухайн улсын бүх энгийн шүүхүүд Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж үзсэн хуулийг хэрэглэхгүй байх эрхтэй байдаг.

Үндсэн хуулийн шүүхүүд
- ЕВРОПД: Португал;
- ТӨВ БОЛОН ӨМНӨД АМЕРИКТ: Колумб, Эквадор, Гватемал, Перу;

Дээд шүүхүүд эсвэл тэдгээрийн тусгай танхим
- ЕВРОПД: Грек, Швейцарь;
- АЗИД: Индонез, Тайвань;
- АФРИКТ: Кабо Верде;
- ТӨВ болон ӨМНӨД АМЕРИКТ: Бразил, Сальвадор, Гондурас, Венесуэл.

Шинэ (Британийн) Хамтын нөхөрлөлийн загвар[10]

Шинэ (Британийн) хамтын нөхөрлөлийн загварыг (Маврики) Америк эсвэл Европын загварын аль алинд нь ангилах боломжгүй. Энэ нь ямар нэг улс төрийн нэр дэвшүүлэлтгүйгээр томилогдсон ердийн шүүгчдээс бүрдсэн Дээд шүүхийн харьяаллын үндсэн хуулийн төвлөрсөн хяналтаар тодорхойлогддог. Онол ёсоор урьдчилан сэргийлэх (priori) хяналт, Дээд шүүхийн зөвлөх чиг үүргийг хамардаг боловч албадах (posteriori) хяналт бас байдаг. Шийдвэр нь erga omnes (зөвхөн маргалдагч талуудад бус бүх нийтэд хамаарал бүхий) нөлөө үзүүлдэг.

Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтын эрх бүхий бусад байгууллага

(Үндэсний зөвлөл, парламент эсвэл парламентын төрөлжсөн байгууллага гэх мэт):
- ЕВРОПД: Финланд;
- Ойрх Дорнодод: Бахрейн, Кувейт, Оман;
- АФРИКТ: Конго, Этиоп, Гвиней-Бисау, Сан-Томе ба Принсипи, Тунис, Зимбабве;
- АЗИД: Афганистан, Бруней, Бирм/Мьянмар, Хятад (мөн 1997 оны 7-р сарын 1-ээс хойш Хонконг), Лаос, Хойд Солонгос, Пакистан, Туркменистан, Вьетнам;
- ТӨВ АМЕРИКД: Куба.

Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтгүй тогтолцоо

- ЕВРОПД: Их Британи, Нидерланд;
- АФРИКТ: Лесото, Либери, Ливи.

[10] Constitutional Review Systems Around the World, Dr. Arne Marjan Mavčič, 2018

1.3.Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтын хүний үндсэн эрхийн хамгаалалт

Одоогоор дэлхий дээр НҮБ-ын гишүүнээр бүртгэлтэй 193[11] улс оршин тогтнож байна. Тэдгээр улсуудаас 177[12] улсад үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтыг ямар нэг хэлбэрээр хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд 52 улс хүний эрхийн хамгаалалтын асуудлаар, 35 улс хүний эрхийн асуудлаар үндсэн хуулийн гомдол хүлээн авч шийдвэрлэдэг байна. *Дэлгэрэнгүйг хүснэгт 2-оос харна уу.*

Эдүгээ дэлхий дахинд иргэдийн үндсэн эрхийг баталгаажуулах, улмаар үндсэн хуулийг амьдралд шууд үйлчлэх эрх зүй болгох гол үр дүнтэй арга зам нь **үндсэн хуулийн гомдол** болон практикт нэвтэрчээ.[13] Иймээс үндсэн хуулийн гомдол нь шүүхийн замаар иргэд (хуулийн этгээд) үндсэн эрхээ хамгаалуулах харьцангуй хүлээн зөвшөөрөгдсөн хэлбэр болон хөгжиж байна. Үндсэн хуулийн гомдлын дагуу иргэд төрийн байгууллага, албан тушаалтны шийдвэр, үйл ажиллагааны улмаас Үндсэн хуульд заасан эрхээ хөндөгдсөн, зөрчигдсөн хэмээн үзвэл түүнийгээ хамгаалуулахаар хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах байдлаар хэрэгжиж байна.
Сонгодог утгаараа үндсэн хуулийн гомдол нь Үндсэн хуулийн шүүх дэх хамаарлын зарчимд үндэслэгддэг. Өөрөөр хэлбэл үндсэн хуулийн гомдол гаргах этгээдийн Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах асуудал нь гагцхүү тухайн этгээдийн үндсэн эрхийн хүрээнд багтаж байхыг шаардаж байдаг. Тухайн шүүхэд хандах асуудал үндсэн эрхийн хүрээнд байх нөхцөл нь дараах гурван шинжээр илрэн гардаг.[14] Үүнд:

- Өөрт хамааралтай байх: Үндсэн хуулийн гомдол гаргагч этгээдийн хувьд тухайн асуудал нь гагцхүү түүний субьектив эрхийн зөрчилтэй холбоотой байх ёстой. Өөрөөр хэлбэл Үндсэн хуулийн шүүхэд өөр хэн нэгний буюу нийтийн ашиг сонирхлын үүднээс төлөөлөн хандах боломжийг үгүйсгэж байдаг.
- Яг одоо байх: Тухайн этгээдийн эрхийг зөрчиж буй төрийн байгууллага, албан хаагчийн үйл ажиллагаа эдүгээ буюу яг энэ цаг мөчид байх ёстой гэж үздэг.
- Шууд байх: Гомдол гаргагчийн эрх төрийн байгууллага, албан тушаалтны шийдвэр, үйл ажиллагааны улмаас шууд зөрчигдсөн байхыг ойлгоно. Өөрөөр хэлбэл төрийн байгууллага, албан тушаалтны шийдвэр үйл ажиллагааны улмаас тухайн этгээдийн эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах, үүрэг ногдуулах зэрэг хууль зүйн ямар нэг үр дагавар учирдаг.

Хүний үндсэн эрхийн маргааныг Үндсэн хуулийн гомдлоор хүлээн авч шийдвэрлэдэг дээр дурдсан 35 улсуудын 25 нь Үндсэн хуулийн шүүхээр, 9 нь Дээд шүүх эсхүл түүний тусгай танхимаар, нэг улс Үндсэн хуулийн зөвлөлөөр тус тус хүний үндсэн эрхийн асуудлыг хянадаг. Үүнээс харахад Үндсэн хуулийн шүүхийн институцтэй 51 улсын тал хувь нь хүний үндсэн эрхийн асуудлаар Үндсэн хуулийн гомдол хүлээн авах, шийдвэрлэх механизм нэвтрүүлсэн байна.

---

[11] НҮБ-ын гишүүн орнууд

[12] http://concourts.net/tab/tab1.php?lng=en&stat=1&prt=0&srt=0

[13] Үндсэн хуулийн шүүхээр үндсэн эрхийг хамгаалах арга зам, А.Бямбажаргал, Үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгаа шинжилгээний тойм, 2019

[14] Helga Seibert., “Admissibility requirements for constitutional complaints and mechanisms for avoiding an excessive case load”. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), The protection of Fundamental Rights by The Constitutional Court, Science and technique of democracy, No. 15, P. 125

Үндсэн хуулийн шүүхэд үндсэн эрхийн гомдол хүлээж авах хүрээнд дараах шаардлага тавигддаг.[15]

1. Хуульд заасан бүх арга замыг авч хэрэгжүүлсэн байх: Тухайн гомдол гаргагч этгээд өөрийн зөрчигдсөн эрхийг сэргээн хамгаалах талаар дээд шатны албан тушаалтан, хяналтын байгууллага, шүүх гэх зэрэг хуульд заасан бүхий л арга замыг дуусгасан байхыг ойлгоно.
2. Үндсэн хуулийн гомдол нь үүсмэл байх зарчимд үндэслэгдэн тулгуурладаг: Үндсэн хуулийн шүүхийн хянан шийдвэрлэх маргаан нь үүсмэл байх буюу субсидар байх зарчимд тулгуурладаг.
3. Тухайн асуудал нь Үндсэн хуулиар тодорхойлсон хүний үндсэн эрхийн хүрээний байх.

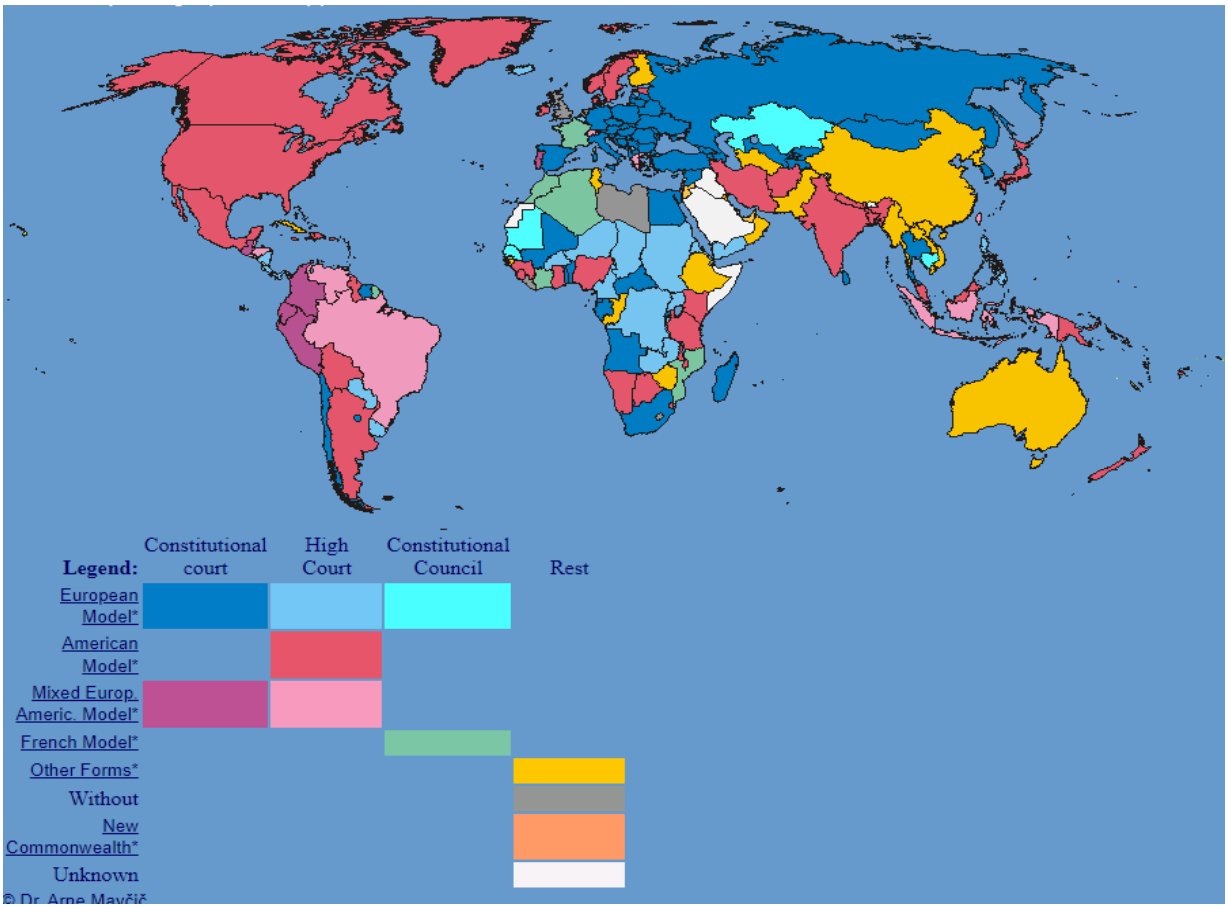

Зураг 1 : Эх сурвалж: https://concourts.net/tab/maps.html

[15] Үндсэн хуулийн шүүхээр үндсэн эрхийг хамгаалах арга зам, А.Бямбажаргал, Үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгаа шинжилгээний тойм, 2019

Хүснэгт 2: ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ХЯНАЛТ (*CONSTITUTIONAL-JUDICIAL REVIEW*)-ЫН ХЭЛБЭР БА ХҮНИЙ ЭРХИЙН ХАМГААЛАЛТ

Улсууд	**Үндсэн Хуулийн Шүүх** *(Constitutional Court)*		**Дээд шүүх эсхүл түүний тусгай танхим** *(High Court or Special senate of the high Court)*			**Үндсэн Хуулийн Зөвлөл** *(Constitutional council)*		**Бусад хэлбэр** *(Other Institutional forms of the constitutional Judicial Review)*	**Үндсэн Хуулийн шүүхийн хяналт байдаггүй** *(Without Constitutional Judicial Review)*	**Шинэ Хамтын нөхөрлөлийн загвар** *(New Commonwealth Model)*	**Үндсэн Хуулийн гомдол** *(Constitutional Complaint)*	**Үндсэн Хуулийн гомдол** *(Constitutional Complaint)*
	Австрын загвар *(European Model)*	**Австри-Америкийн холимог загвар** *(Mixed European-American Model)*	**Австрын загвар** *(European Model)*	**Америкийн загвар** *(American Model)*	**Австри -Америкийн холимог загвар** *(Mixed European-American Model)*	**Францын загвар** *(French Model)*	**Европын загвар** *(European Model)*				**Хүний эрхийн хамгаалалт** *(Human Rights Protection)*	**Хүний эрх** *(Human Rights)*
Европ												
Албани	CC-EM											
Андорра	CC-EM											
Австри	CC-EM											
Бельги			HC_EM									
Беларусь	CC-EM											
Босни-Херцеговин	CC-EM											
Болгар	CC-EM											
Хорват	CC-EM											
Чех	CC-EM											
Дани				HC-AM								
Эстони				HC-AM								
Финланд								ELSE				
Франц						CN-FM						
Герман	CC-EM											
Грек					HC-MX							
Унгар	CC-EM											
Исланд			HC-EM									
Ирланд				HC-AM								

Улсууд	Үндсэн Хуулийн Шүүх *(Constitutional Court)*		Дээд шүүх эсхүл түүний тусгай танхим *(High Court or Special senate of the high Court)*			Үндсэн Хуулийн Зөвлөл *(Constitutional*		Бусад хэлбэр *(Other*	Үндсэн Хуулийн [illegible]	Шинэ Хамтын нөхөрлөл	Үндсэн Хуулийн гомдол	Үндсэн Хуулийн гомдол
Итали	CC-EM											
Косово			HC-EM									
Латви	CC-EM											
Лихтенштайн			HC-EM									
Литва	CC-EM											
Люксембург	CC-EM											
Македон	CC-EM											
Мальта	CC-EM											
Молдав	CC-EM											
Монако			HC-EM									
Монтенегро	CC-EM											
Нидерланд										W/O		
Норвеги				HC-AM								
Польш	CC-EM											
Португал		CC-MX										
Румын	CC-EM											
Орос	CC-EM											
Серби	CC-EM											
Словак	CC-EM											
Словени	CC-EM											
Испани	CC-EM											
Швед				HC-AM								
Швейцар					HC-MX							
Турк	CC-EM											
Украин	CC-EM											
Их Британи										W/O		
Африк												
Алжир						CN-FM						
Ангол	CC-EM											

Улсууд	Үндсэн Хуулийн Шүүх *(Constitutional Court)*		Дээд шүүх эсхүл түүний тусгай танхим *(High Court or Special senate of the high Court)*			Үндсэн Хуулийн Зөвлөл *(Constitutional*		Бусад хэлбэр *(Other*	Үндсэн Хуулийн [illegible]	Шинэ Хамтын нөхөрлөл	Үндсэн Хуулийн гомдол	Үндсэн Хуулийн гомдол
Бенин	CC-EM											
Ботсвана				HC-AM								
Буркино Фасо			HC-EM									
Бурунди	CC-EM											
Камерун			HC-EM									
Капе Верде					HC-MX							
ТАБНУ	CC-EM											
Чад			HC-EM									
Коморо						CN-FM						
Конго								ELSE				
Жибути						CN-FM						
Египт	CC-EM											
Эритри			HC-EM									
Этиоп								ELSE				
Экваторын Гвинейн	CC-EM											
Габон	CC-EM											
Гамби				HC-AM								
Гана				HC-AM								
Гвиней				HC-AM								
Гвиней-Бисау								ELSE				
Зааны ясан эрэг						CN-FM						
Кени				HC-AM								
Лесото									W/O			
Либери				HC-AM								
Лив									W/O			
Мадагаскар	CC-EM											
Малави				HC-AM								
Мали	CC-EM											
Маврики										NCW		

Улсууд	Үндсэн Хуулийн Шүүх *(Constitutional Court)*		Дээд шүүх эсхүл түүний тусгай танхим *(High Court or Special senate of the high Court)*			Үндсэн Хуулийн Зөвлөл *(Constitutional*		Бусад хэлбэр *(Other*	Үндсэн Хуулийн [illegible]	Шинэ Хамтын нөхөрлөл	Үндсэн Хуулийн гомдол	Үндсэн Хуулийн гомдол
Мавритан							CN-EM					
Морокко						CN-FM						
Мозамбик						CN-FM						
Намиби				HC-AM								
Нигер			HC-EM									
Нигери				HC-AM								
Руанда	CC-EM											
Сао Томе &Принсипе								ELSE				
Сенегал							CN-EM					
Сейшеллийн Арлууд				HC-AM								
Сьерра леон				HC-AM								
ӨАБНУ												
Судан			HC-EM									
Свазиланд				HC-AM								
Танзани				HC-AM								
Того	CC-EM											
Тунис								ELSE				
Уганда			HC-EM									
Зайр			HC-EM									
Замби			HC-EM									
Зимбабве								ELSE				
Дундад Ази												
Бахрейн								ELSE				
Кипр				HC-AM								
Иран						CN-EM						
Израил				HC-AM								
Кувейт								ELSE				
Ливан							CN-EM					
Оман								ELSE				

Улсууд	Үндсэн Хуулийн Шүүх *(Constitutional Court)*		Дээд шүүх эсхүл түүний тусгай танхим *(High Court or Special senate of the high Court)*			Үндсэн Хуулийн Зөвлөл *(Constitutional*		Бусад хэлбэр *(Other*	Үндсэн Хуулийн [illegible]	Шинэ Хамтын нөхөрлөл	Үндсэн Хуулийн гомдол	Үндсэн Хуулийн гомдол
Палестин	CC-EM											
Сир	CC-EM											
Йемен			HC-EM									
Ази, Австрали												
Афганистан				HC-AM								
Армени	CC-EM											
Австри								ELSE				
Азербайжан	CC-EM											
Бангладеш				HC-AM								
Бруней								ELSE				
Бирм								ELSE				
Камбож							CN-EM					
Хятад								ELSE				
Фижи				HC-AM								
Хонконг								ELSE				
Гүрж	CC-EM											
Энэтхэг				HC-AM								
Индонези					HC-MX							
Япон				HC-AM								
Казахстан							CN-EM					
Кирибати				HC-AM								
Киргизтан	CC-EM											
Лаос								ELSE				
Малайз				HC-AM								
Микронези				HC-AM								
Науру				HC-AM								
Балба				HC-AM								
Шинэ зеланд				HC-AM								
БНАСАУ								ELSE				

Улсууд	Үндсэн Хуулийн Шүүх *(Constitutional Court)*		Дээд шүүх эсхүл түүний тусгай танхим *(High Court or Special senate of the high Court)*			Үндсэн Хуулийн Зөвлөл *(Constitutional*		Бусад хэлбэр *(Other*	Үндсэн Хуулийн [illegible]	Шинэ Хамтын нөхөрлөл	Үндсэн Хуулийн гомдол	Үндсэн Хуулийн гомдол
Пакистан												
Палау				HC-AM								
Папуа Шинэ Гвиней				HC-AM								
Филиппин			HC-EM									
Сингапур				HC-AM								
БНСУ	CC-EM											
Шри Ланк	CC-EM											
Тайван					HC-MX							
Тажикстан	CC-EM											
Тайланд	CC-EM											
Тонга				HC-AM								
Тувалу				HC-AM								
Туркменистан								ELSE				
Узбекистан	CC-EM											
Вануату				HC-AM								
Вьетнам								ELSE				
Баруун Самоа				HC-AM								
Умард Америк												
Канад				HC-AM								
Америк				HC-AM								
Төв ба Өмнөд Америк												
Аргентин				HC-AM								
Бахам				HC-AM								
Барбадос				HC-AM								
Болив				HC-AM								
Бразил					HC-MX							
Чил	CC-EM											
Колумби		CC-MX										
Коста Рика			HC-EM									

Куба**Улсууд**	**Үндсэн Хуулийн Шүүх** *(Constitutional Court)*		**Дээд шүүх эсхүл түүний тусгай танхим** *(High Court or Special senate of the high Court)*			**Үндсэн Хуулийн Зөвлөл** *(Constitutional*		**Бусад хэлбэр** *(Other*	**Үндсэн Хуулийн**	**Шинэ Хамтын нөхөрлөл**	**Үндсэн Хуулийн гомдол**	**Үндсэн Хуулийн гомдол**
Доминик				HC-AM								
Доминиканы БНУ				HC-AM								
Эквадор		CC-MX										
Эл Салвадор					HC-MX							
Гренада				HC-AM								
Гвана				HC-AM								
Гватемал		CC-MX										
Хаити				HC-AM								
Хондурас					HC-MX							
Ямайка				HC-AM								
Мексик				HC-AM								
Никарагуа			HC-EM									
Панама			HC-EM									
Парагвай			HC-EM									
Перу		CC-MX										
Сант Киттс				HC-AM								
Суринам	CC-EM											
Тринидад ба Тобаго				HC-AM								
Урагвай			HC-EM									
Венесуэл					HC-MX							
177	**51**	**5**	**21**	**53**	**9**	**8**	**5**	**20**	**4**	**1**	**52**	**35**

Эх сурвалж: https://concourts.net/tab/tab1.php?lng=en&stat=1&prt=0&srt=0

ХОЁР. ЗАРИМ ОРНЫ ТУРШЛАГА

2.1.Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс

ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх[16]

ХБНГУ-ын Үндсэн хууль 1949 онд батлагдсан. Улмаар Холбооны Үндсэн хуулийн шүүх (ХҮХШ) 1951 онд байгуулагдсан бөгөөд тухайн цагаасаа хойш Германы чөлөөт, ардчилсан дэг журмыг хүндэтгэн сахиж, хэрэгжүүлэхэд онцгой үүрэг гүйцэтгэж ирсэн. Энэ нь нэн ялангуяа хүний үндсэн эрхийг хэрэгжүүлэх, хамгаалахтай холбоотой. Төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэгч бүх байгууллага Үндсэн хуулийг дагаж мөрдөх үүрэгтэй.

ХҮХШ нь дагнасан шүүхийн байгууллага хэдий ч түүний үйл ажиллагаа улс төрийн нөлөө, үр дагавар үзүүлдэг. Тухайлбал шүүхээс тодорхой хууль тогтоомжийг Үндсэн хууль зөрчсөн гэж үзвэл тэрхүү нөлөө, үр дагавар нь тодорхой харагдана. Гэвч ХҮХШ бол улс төрийн байгууллага биш. Түүний хяналтын цорын ганц стандарт нь Үндсэн хууль юм. ХҮХШ шийдвэр гаргахдаа улс төрийн тодорхой ашиг сонирхлын асуудлыг авч үзэх ёсгүй, зөвхөн тухайн бодлого, үйл ажиллагаа үндсэн хуулийн хүрээ, хязгаар дотор байгаа юу гэдгийг л тодорхойлдог. Төрийн эрх мэдлийг хязгаарлах чадвар нь орчин үеийн ардчилсан үндсэн хуульт төрийн гол шинж чанар юм.

ХҮХШ-ийн бүрэлдэхүүн[17]

ХҮХШ нь тус бүр найман шүүгчтэй хоёр Сенатаас бүрддэг. Одоогийн байдлаар тус шүүхийн Ерөнхийлөгч нь нэгдүгээр Сенатыг, дэд Ерөнхийлөгч нь хоёрдугаар Сенатыг тус тус тэргүүлж байна. Хоёр Сенат тус бүр гурван гишүүнтэй танхимуудыг бүрдүүлдэг

ХҮХШ-ийн 16 шүүгчийн тэн хагасыг буюу 8-ыг нь Бундестаг, үлдсэн хагасыг нь Бундесрат сонгодог. ХҮХШ-ийн ерөнхийлөгч, дэд ерөнхийлөгчийг мөн Бундестаг болон Бундесратаас ээлжлэн сонгож томилдог.

Сенат тус бүрээс дор хаяж гурваас доошгүй гишүүн Холбооны дээд шүүхээс (Холбооны шүүх, Холбооны захиргааны шүүх, Холбооны санхүүгийн шүүх, Холбооны хөдөлмөрийн шүүх, Холбооны нийгмийн шүүх (*Federal Court of Justice, Federal Administrative Court, Federal Finance Court, Federal Labour Court and Federal Social Court*)) сонгогдох ёстой.

ХҮХШ-ийн шүүгчийн туршлага: Германы Шүүхийн тухай хуулийн дагуу 40-өөс доошгүй настай, шүүгчийн албан тушаал хаших чадвартай хүн бүр сонгогдож болно. Шүүгчийн бүрэн эрхийн хугацаа арван хоёр жилийн дараа буюу тэтгэвэрт гарах нас (68) хүрсэн үед дуусна. Бие даасан байдлаа хангах үүднээс шүүгчид дахин сонгогдохгүй байж болно.

[16] The Federal Constitutional Court: https://www.bundesverfassungsgericht.de/EN/Homepage/home_node.html

[17] https://www.bundesverfassungsgericht.de/EN/Das-Gericht/Organisation/organisation_node.html

Эрх зүйн орчин

ХБНГУ-ын Үндсэн Хуулийн шүүхийн чиг үүрэг, бүтэц, зохион байгуулалт, үйл ажиллагаа дараах эрх зүйн актуудаар зохицуулагдаж байна. Үүнд:

- Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсын Үндсэн Хууль[18] (Basic law for the Federal Republic of Germany (1949));
- Холбооны Үндсэн Хуулийн Шүүхийн хууль[19] (Act on the Federal Constitutional Court (1951));
- Холбооны Үндсэн Хуулийн Шүүхийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны дүрэм[20] (Rules of Procedure of the Federal Constitutional Court (2014));
- Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн бүгд хурлын тогтоол[21] (Order issued by the Plenary of the Federal Constitutional Court on 21 December 2022 pursuant to 14(4) of the Federal Constitutional Court Act (2022)).

Үндсэн эрхийн асуудлаар гаргасан Үндсэн хуулийн гомдол

ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 93(1)4а-д төрийн байгууллагын шийдвэрээр үндсэн эрх, түүнтэй адилтгах тодорхой эрхүүд нь зөрчигдсөн гэж үзэж байгаа аливаа хувь хүн, хуулийн этгээд үндсэн хуулийн асуудлаар ХҮХШ-д гомдол гаргаж болно.

Үндсэн эрх гэдэгт:

- Хүний үндсэн эрх (Үндсэн Хуулийн 1-19 дүгээр зүйлд тусгагдсан)
- Үндсэн эрхтэй адилтгах тодорхой эрх (Үндсэн Хуулийн 20(4), 33, 38, 101, 103, 104 дугаар зүйлд тусгагдсан) эдгээр эрхийг авч үздэг.

Үндсэн хуулийн гомдол нь ХҮХШ-ийн шийдвэрлэдэг хамгийн түгээмэл хэрэг маргаан юм. ХҮХШ анх байгуулагдах үед жилд 500 хүрэхгүй үндсэн хуулийн гомдол ирдэг байсан байна. 1980-аад он гэхэд энэ тоо 3107 болж өссөн бөгөөд өнөөдөр тус шүүх жил бүр 6000 орчим үндсэн хуулийн гомдол хүлээн авч шийдвэрлэж байна.

Үндсэн хуулийн гомдлын хэлбэр, агуулга

Үндсэн хуулийн гомдлыг герман хэлээр, бичгээр гаргах ёстой бөгөөд Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн хуулийн 23(1), 92 дугаар зүйлд дурдсан дараах мэдээллийг агуулсан байх шаардлагатай. Үүнд:

1. Үндсэн хуулийн гомдол гаргаж буй, үндсэн эрх зөрчсөн гэх төрийн байгууллагын шийдвэр (шүүхийн шийдвэр, захиргааны акт, хууль)-ийн мэдээллийг нарийн

[18] Basic law for the Federal Republic of Germany (1949): https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/

[19] Act on the Federal Constitutional Court (1951): https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/Gesetze/BVerfGG.pdf?__blob=publicationFile&v=19

[20] Rules of Procedure of the Federal Constitutional Court (2014): https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/Gesetze/GO_BVerfG.pdf?__blob=publicationFile&v=11

[21] Order issued by the Plenary of the Federal Constitutional Court on 21 December 2022 pursuant to 14(4) of the Federal Constitutional Court Act (2022): https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/GV_Plenum/GV-Plenum_2022-12-21.pdf?__blob=publicationFile&v=3

тодорхой (шийдвэрийн огноо, дугаар, хэргийн лавлагаа, уншиж сонсгосон, хүлээн авсан огноо гм) зааж өгөх;
2. Төрийн байгууллагын шийдвэрийн улмаас зөрчигдсөн гэж үзсэн үндсэн эрх, түүнтэй адилтгах тодорхой эрхээ заан нэрлэх эсхүл хууль зүйн агуулгаар нь тодорхойлсон байх;
3. Тухайн үндсэн болон адилтгах эрх нь хэрхэн зөрчигдөж байгаа учраас шүүхэд гомдол гаргаж буй талаараа нэг бүрчлэн тодорхой дурдах. Үүний тулд маргаан бүхий шүүхийн шийдвэр (мөн иш татсан бүх баримт бичиг), захиргааны акт гэх мэтийг бүрдүүлсэн байх. Гомдол гаргагчийн өөрийнх нь бусад хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны танилцуулга, нэмэлт баримт бичгүүдийн лавлагаа хангалттай эсэх;
4. Маргаан бүхий шийдвэрүүдээс гадна анхан шатны хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны бусад баримт бичиг (жишээлбэл, холбогдох товч танилцуулга, сонсголын тэмдэглэл, шинжээчийн дүгнэлт гм);

5. Үндсэн хуулийн гомдол нь зөрчигдсөн эрхээ сэргээхээр шаардлагатай хууль зүйн бүхий л арга замыг дуусгасан болохыг дурдсан үндэслэлээр харуулах ёстой. Үүний тулд ердийн шүүх дээр хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад гаргасан өргөдөл, хүсэлт болон эдгээр хянан шийдвэрлэх ажиллагааны бусад хураангуйг хавсаргасан байх эсхүл тэдгээрийн агуулгыг тодорхойлсон байх;
6. ХҮХШ-д ирүүлсэн холбогдох материал болон бусад баримт бичиг нь шүүхийн хавтаст хэргийн нэг хэсэг болох тул ерөнхийдөө буцааж өгдөггүй. Иймд хавтаст хэрэгт үлдээх боломжтой баримт материал болон хуулбарыг илгээх.[22]

Үндсэн хуулийн гомдол хүлээн авах урьдчилсан нөхцөл

- Хугацааны хязгаарлалт: (Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн хуулийн 93-р зүйл)[23] Шүүхийн шийдвэр, захиргааны актын эсрэг Үндсэн хуулийн гомдлыг нэг сарын дотор гаргах ёстой. Энэ хугацаанд гомдлын бүрдүүлбэрийг бүрэн гүйцээж өгөх ёстой. Хэрвээ гомдол гаргагчаас үл хамаарах шалтгаанаар энэ хугацааг дагаж мөрдөх боломжгүй байсан бол хүсэлт гаргасны дагуу хөөн хэлэлцэх хугацааг сэргээн тогтоолгох эрхтэй. Тухайн дагаж мөрдөөгүй шалтгааныг арилгаснаас хойш хоёр долоо хоногийн дотор гомдлыг гаргаж болдог.
- Хуульд заасан бүх арга замыг авч хэрэгжүүлсэн байх:
    - Ерөнхий: Үндсэн хуулийн гомдлыг ердийн шүүхээр шийдвэрлэх бүх хууль зүйн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж дууссан тохиолдолд л хүлээн авах боломжтой. Түүнчлэн Үндсэн хуулийн зөрчлийг арилгах, түүнээс урьдчилан сэргийлэх бусад бүх боломжуудыг ашигласан байх ёстой байдаг.
    - Сонсох эрхийг зөрчсөн талаарх гомдлын урьдчилсан шаардлага
    - Хууль Үндсэн хууль зөрчсөн талаарх гомдлын урьдчилсан шаардлага

[22] Constitutional Complaints:
https://www.bundesverfassungsgericht.de/EN/Verfahren/Wichtige-Verfahrensarten/Verfassungsbeschwerde/verfassungsbeschwerde_node.html
Annual Report 2022:

[23] Act on the Federal Constitutional Court (1951):
https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/Gesetze/BVerfGG.pdf?__blob=publicationFile&v=19

ХҮХШ-ийн шийдвэр, түүний үр дагавар

Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн хуулийн 95-р зүйлд[24] дурдсанаар: ХҮХШ төрийн эрх бүхий байгууллагын шийдвэрийг Үндсэн хууль зөрчсөн гэж үзэн, хуулийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцож, Үндсэн хуульд нийцээгүй шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгож, хэргийг эрх бүхий шүүхэд шилжүүлж болно. Шаардлагатай бол дараагийн шийдвэр гаргах эрх ердийн шүүхэд хамаардаг. Холбооны Үндсэн хуулийн шүүх үндсэн хуулийн гомдлын дагуу эдгээрээс өөр шийдвэр гаргах боломжгүй. Тухайлбал, хохирлыг барагдуулах, эрүүгийн хэрэг үүсгэх, эсхүл албадлагын арга хэмжээ авах гэх мэт. Түүнчлэн зарчмын хувьд үндсэн хуулийн гомдлын дагуу хууль тогтоогчийн зүгээс тодорхой арга хэмжээ авахыг шаардах, даалгах боломжгүй.

2.2.Бүгд Найрамдах Азербайжан Улс

Үндсэн хуулийн шүүх (Constitutional court)

Азербайжаны Үндсэн хуулийн шүүх нь 1995 онд батлагдсан “Үндсэн хууль”[25]-ийн дагуу 1998 онд байгууллагдсан. Үндсэн хуулийн шүүх нь 9 гишүүнтэй бөгөөд бүрэн эрхийн хугацаа нь 1 удаа, 15 жил байдаг. Гишүүдийг Ерөнхийлөгчийн өргөн мэдүүлснээр парламент нь томилдог бөгөөд дундаасаа даргаа сонгодог. Түүнийг нь Ерөнхийлөгч томилдог.

Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуулийн 130 дугаар зүйлийн III дахь хэсэгт заасны дагуу дараах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлдэг. Үүнд:[26]

- Эрх бүхий байгууллагаас ирүүлсэн хүсэлтийг үндэслэн хууль болон бусад хэм хэмжээний актыг Үндсэн хуульд нийцсэн эсэхийг хянах;
- Эрх бүхий байгууллагаас ирүүлсэн хүсэлтийг үндэслэн хууль, дүрэм, журам нь дээд шатлалын эрх зүйн баримт бичигтэй нийцэж байгаа эсэхийг хянах;
- Эрх бүхий байгууллагаас ирүүлсэн хүсэлтийн үндсэн дээр Үндсэн хууль, хуулийг тайлбарлах;
- Импичмент;
- Хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн хуваарилалтын талаарх маргаан;
- Ерөнхийлөгч, Парламентын сонгуулийн дүнг хянан баталгаажуулах;
- **Хуульд заасан Үндсэн хуулийн гомдол;**
- Үндсэн хуульд заасан бусад бүрэн эрх.

---

[24] Act on the Federal Constitutional Court (1951): https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/Gesetze/BVerfGG.pdf?__blob=publicationFile&v=19

[25] https://www.constituteproject.org/constitution/Azerbaijan_2016.pdf?lang=en Бүгд Найрамдах Азербайжан улсын Үндсэн хууль (1995)

[26] http://www.aaccsrd.org/en/membersLst.do#1 Азийн Үндсэн хуулийн шүүхийн холбоо (AACC)

Үндсэн хуулийн гомдол

1. Хууль зүйн үндэслэл: “Үндсэн хууль”[27]-ийн 130 дугаар зүйл, “Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль”[28]-ийн 34 дүгээр зүйлд гомдлын агуулга, 52 дугаар зүйлд процессын талаар зааж өгчээ.

2. Зорилго: Үндсэн хуулийн түвшинд зөрчигдсөн хүний эрхийг сэргээх

3. Хүсэлт гаргах үндэслэл: Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан үндсэн эрх нь төрийн эрх мэдлээ хэрэгжүүлсэн, эс хэрэгжүүлснээр зөрчигдсөн гэж үзэж байгаа этгээд[29] Үндсэн хуулийн шүүхэд гомдол гаргаж болно.

4. Процесс:

- **Гомдол гаргах хугацаа:**
  - ҮХШТХ[30]-ийн 34.4.1-т зааснаар гомдлыг шүүхийн эцсийн шийдвэр гарснаас хойш зургаан сарын дотор гаргана.
  - ҮХШТХ-ийн 34.4.2-т зааснаар гомдлыг иргэний хэргийн шүүхэд хандах эрхийг зөрчсөнөөс хойш гурван сарын дотор гаргана.
- Гомдолд тусгах зүйл: Хэргийн заалт, гомдол гаргагч болон түүний өмгөөлөгчийн мэдээлэл, зөрчигдсөн гэх үндсэн эрхүүд, зөрчлийн шалтгаан (эс үйлдэхүй), хүсэлт гаргасан шалтгаан болон маргаан бүхий актын нэр, огноо, бусад шаардлагатай мэдээллүүд.

- **Урьдчилсан хэлэлцүүлэг:** Гомдлыг ҮХШТХ-ийн 34.6-д заасан шаардлагад нийцэж байгаа эсэх судалгааг Үндсэн хуулийн шүүхийн Тамгын газар хэрэгжүүлнэ. Үндсэн хуулийн шүүхэд гаргасан асуулга, хүсэлттэй холбогдуулан мөн хуулийн 36.1-т заасны дагуу урьдчилсан хэлэлцүүлэгт бэлтгэхээр илтгэгч шүүгчийг томилно. Шүүгч нь нэг болон хэд хэдэн шүүгч байж болно. Үндсэн хуулийн цэцийн шүүх бүрэлдэхүүн гомдлыг 30 хоногийн дотор анхан шатны журмаар хянан хэлэлцэж, хүлээн авах эсэхийг шийдвэрлэнэ. Хэрэв гомдлыг хүлээн авах боломжгүй бол 7 хоногийн дотор гомдол гаргагчид мэдэгдэнэ. Хэрэв гомдлыг хүлээн авсан гэж үзвэл 60 хоногийн дотор хянан, хэлэлцүүлнэ.

---

[27] https://www.constituteproject.org/constitution/Azerbaijan_2016.pdf?lang=en Бүгд Найрамдах Азербайжан улсын Үндсэн хууль (1995)

[28] https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/71141/143896/F1602049173/AZE-71141.pdf Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, Азербайжан (2003)

[29] ҮХШТХ-ийн 34.5-т зааснаар “Өргөдөл гаргагчийн эрх, эрх чөлөөг зөрчсөний улмаас бусад шүүхээр дамжуулан ноцтой, нөхөж баршгүй хохирол учрахаас урьдчилан сэргийлэх боломжгүй бол гомдлоо Үндсэн хуулийн цэцэд шууд гаргаж болно” гэж заажээ.

[30] Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль

- **Холбогдох байгууллагуудын санал, дүгнэлтийг танилцуулах:** Үндсэн хуулийн гомдлыг хянан шийдвэрлэх ашиг сонирхол бүхий төрийн байгууллага, олон нийтийн байгууллага шийдвэрийн талаарх дүгнэлтээ Үндсэн хуулийн шүүхэд бичгээр гаргаж болно.

5. Шийдвэр ба үр дүн

- **Шүүхийн шийдвэрийн агуулга:** Гомдлын талаар гурван төрлийн шийдвэр байна. Үүнд;
    - **Татгалзах:** Хүсэлт нь үндэслэлгүй байх тохиолдлыг хэлнэ.
    - **Хэрэгсэхгүй орхих:** Хууль бусаар хүсэлт гаргасан тохиолдлыг хэлнэ.
    - **Баталгаажуулах:** Тав буюу түүнээс дээш шүүгч хүсэлтийг үндэслэлтэй гэж үзэж, хүлээж авах тохиолдлыг хэлнэ.

Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүний шийдвэр нь хуралдаанаас гаргасан бичмэл баримт бичиг бөгөөд шийдвэрийн үндэслэл, дүгнэлтийг эс зөвшөөрч байгаа шүүгч зарчмын зөрүүтэй саналаа бичгээр гаргаж болно. Зарчмын зөрүүтэй саналыг Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийн хамт нийтэлнэ.

- **Шийдвэрийн хүчин төгөлдөр байдал:** Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүний шийдвэр эцсийнх байх бөгөөд аливаа байгууллага, албан тушаалтан хүчингүй болгох, өөрчлөх, албан ёсоор тайлбарлах боломжгүй.

2.3.Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

Үндсэн хуулийн шүүх байгуулагдсан нь: Бүгд Найрамдах Солонгос Улс (БНСУ)-ын Үндсэн хуульд орсон (1987 он) нэмэлт, өөрчлөлтийн хүрээнд тус улсад 1988 онд анх Үндсэн хуулийн шүүх (Constitutional Court of Korea) байгуулагджээ. Үндсэн хуулийн шүүх (ҮХШ) байгуулагдаад харьцангуй богино хугацаа өнгөрсөн ч Солонгосын иргэдийн дунд явуулсан санал асуулгаар иргэдийн үндсэн эрх, нэр төрийг хамгаалах хамгийн найдвартай төрийн байгууллагаар ҮХШ шалгарсан байна.[31] Мөн ҮХШ нь Венецийн Комиссын гишүүн юм.

Ийнхүү Үндсэн хуулийн шүүх (ҮХШ) байгуулагдсанаас хойш хугацаанд (2023 оны 03 дугаар сарын байдлаар) Үндсэн хуулийн §68.1 буюу үндсэн эрх нь зөрчигдсөн гэж үзэж Үндсэн хуулийн шүүхэд 37,248 гомдол ирсэн тухай ҮХШ-ийн албан ёсны цахим хуудаст мэдээлсэн байна. Эдгээрээс 1,557 гомдол нь одоогоор хянан шийдвэрлэгдэх шатандаа байна.[32]

Үндсэн хуулиар үндсэн хуультай холбоотой бүх эрх мэдлийг Үндсэн хуулийн шүүхэд хуваарилсан. Герман зэрэг Европын орнуудад үндсэн хууль зөрчигдсөн

[31] Past and Present of the Korean Constitutional Justice - Independence of the Constitutional Court of Korea - https://www.venice.coe.int/WCCJ/Rio/Papers/KOR_Constitutional_Court_E.pdf
[32] Constitutional Court of Korea https://english.ccourt.go.kr/site/eng/jurisdiction/caseLoadStatic.do

асуудлаар иргэд шууд ҮХШ-д өргөдөл гаргах боломжтой тогтолцоог ийнхүү бий болгосон нь иргэдийн үндсэн эрхийг чухалчилсан үндсэн хуулийн үзэл санаааны бэлгэдэл юм.

Солонгосын ҮХШ-ийн томоохон шийдвэрүүдийн тойм

Зураг-1

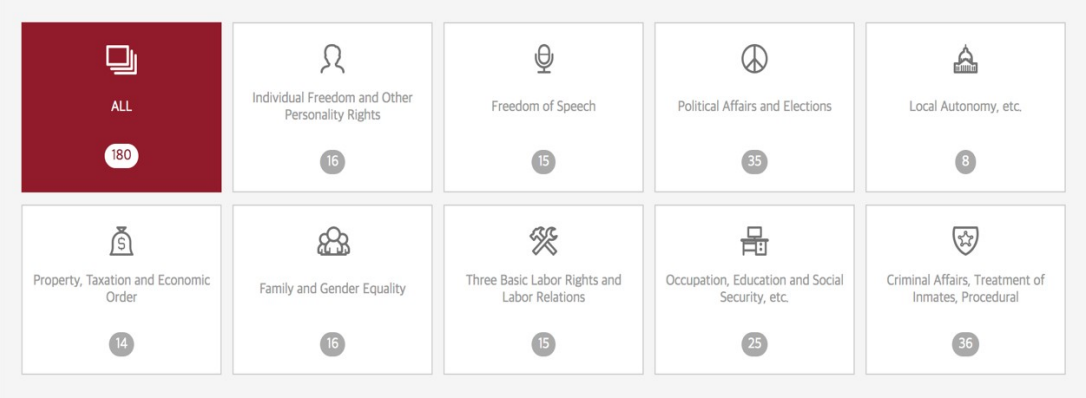

Эх сурвалж: ‘’Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн 30 жил’’ (1988-2018) ном 2018 он.

Зураг-1 ээс үзвэл ҮХШ 30 жилийн хугацаанд хувь хүний үндсэн эрх чөлөөтэй холбоотой 16, үг хэлэх эрхтэй холбоотой 15, сонгууль, улс төртэй холбоотой 35, орон нутгийн бие даасан байдалтай холбоотой 8, өмч, татвар, эдийн засгийн асуудалтай холбоотой 14, гэр бүл, хүйсийн тэгш байдалтай холбоотой 16, хөдөлмөрлөх эрхтэй холбоотой 15, нийгмийн хамгаалал, боловсролтой холбоотой 25, эрүүгийн хэрэг, хоригдлуудтай харилцахтай холбоотой 36 томоохон шийдвэрийг гаргажээ.[33]

Үндсэн хуулийн шүүхийн Үндсэн хуулийн статус: **’’**Үндсэн хуулийн шүүх’’ гэсэн үндсэн хуулийн зургаадугаар бүлэг нь бүхэлдээ ҮХШ-ийн эрх зүйн үндсийг тавьж, ҮХШ-ийн эрх мэдэл, бүрэлдэхүүн, ҮХШ-ийн шүүгчдийг томилох, огцруулах зэрэг өргөн хүрээтэй асуудлыг хуульчилсан байна.

Үндсэн хуулийн шүүгчид: ҮХШ нь мэргэшсэн есөн шүүгчээс бүрдэх бөгөөд тэдгээрийг БНСУ-ын Ерөнхийлөгч томилно. Эдгээр шүүгчдийн гурвыг нь Үндэсний Ассамблейгаас сонгогдсон хүмүүсээс, гурвыг нь Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгчийн санал болгосон хүмүүсээс томилно. ҮХШ даргыг Үндэсний Ассамблейн зөвшөөрснөөр Солонгос Улсын Ерөнхийлөгч шүүгчдийн дундаас томилно. ҮХШ-ийн шүүгчдийн бүрэн эрхийн хугацаа зургаан жил байх бөгөөд хуульд заасан нөхцлөөр улиран томилогдож болно.

[33] Энэ талаар дэлгэрэнгүйг https://english.ccourt.go.kr/site/eng/ex/bbs/List.do холбоосоос үзнэ үү.

Үндсэн хуулийн §111.1-д зааснаар Үндсэн хуулийн шүүх дараах асуудлыг шийдвэрлэх эрхтэй. Үүнд:

1. Шүүхийн хүсэлтээр хууль Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх;
2. Импичмент;
3. Улс төрийн намыг татан буулгах;
4. Төрийн байгууллагуудын хоорондын, төрийн байгууллага ба орон нутгийн засаг захиргаа, орон нутгийн засаг захиргааны хоорондын эрх мэдлийн маргаан;
5. Хуульд заасан Үндсэн хуулийн гомдол.

Хуульд заасан Үндсэн хуулийн гомдол: Энгийн шүүхийн шийдвэр гарсныг эс тооцвол төр эрх мэдлээ хэрэгжүүлсэн буюу хэрэгжүүлээгүйн улмаас үндсэн хуулиар баталгаажсан үндсэн эрх нь зөрчигдсөн гэж үзсэн аливаа этгээд уг гомдлоо хянан шийдвэрлүүлэхээр Үндсэн хуулийн шүүхэд хандаж болно. Хэрэв бусад хууль тогтоомжоор дээрх зөрчигдсөн эрхийг хянан шийдвэрлэхээр хуульчилсан, тухайн хэрэг хянан шийдвэрлэгдэж буй бол ҮХШ-д гомдол гаргахгүй.

Үндсэн хуулийн гомдол хянан шийдвэрлэх: Хуульд заасан үндсэн хуулийн гомдол гэдэгт үндсэн хуулиар олгогдсон үндсэн эрхээ эдлэх эрх нь зөрчигдсөн иргэд эсвэл Засгийн газар эрх мэдлээ хэрэгжүүлсэн ба хэрэгжүүлээгүй улмаас үндсэн хуулиар баталгаажсан үндсэн эрх нь зөрчигдсөн гэж үзсэн аливаа этгээд уг гомдлыг хянан шийдвэрлэх тухай хүсэлт Үндсэн хуулийн шүүхэд гаргах[34]-ыг хэлдэг. Иргэд ҮХШ-д гомдлоо биечлэн, шуудангаар, бичгээр, мөн түүнчлэн гар утсаараа (http://ecourt.ccourt.go.kr) гаргах боломжтой. Харин хууль үндсэн хуульд нийцэж буй эсэх, импичментийн асуудлыг бичгээр гаргадаг байна. ҮХШ гомдлыг хянан шийдвэрлэхээр хүлээн авснаас хойш 180 хоногийн дотор эцсийн шийдвэрийг гаргана.[35]

Үндсэн хуулийн гомдлыг хянан шийдвэрлэх схем[36]

Зураг-2

[34] The Constitutional Court Act §68.1
[35] Filing Process https://english.ccourt.go.kr/site/eng/03/10302010000002020081101.jsp
[36] Constitutional Court of Korea 2021 https://english.ccourt.go.kr/fixfile/eng/ccourt_brochure_2021.pdf

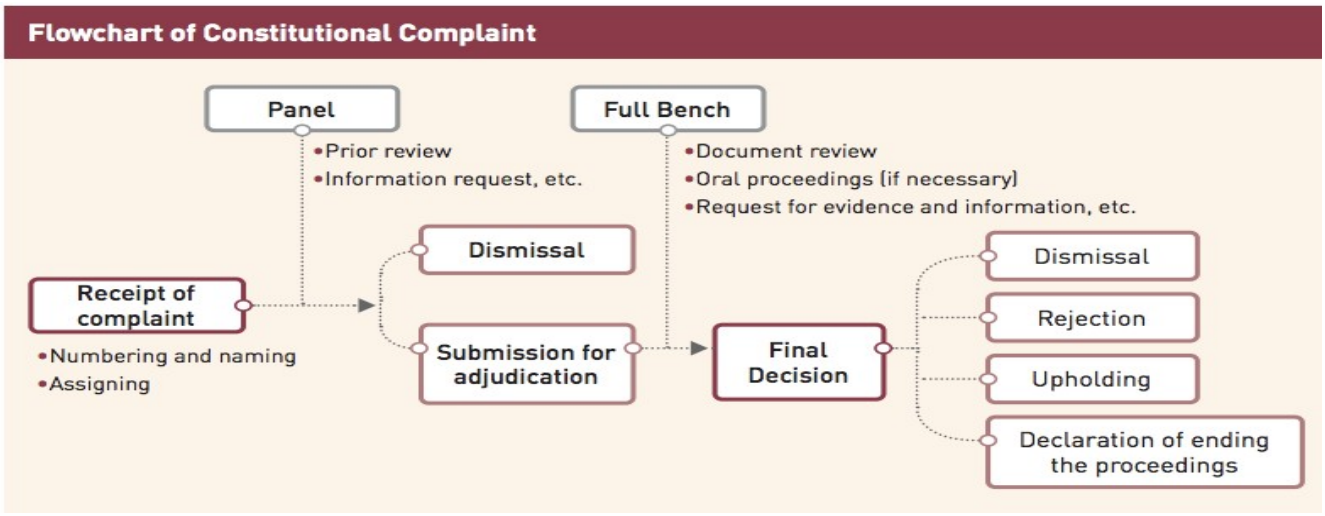

Эх сурвалж: ‘’Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүх’’ 2021 он.

Үндсэн хуулийн §113.3-д Үндсэн хуулийн шүүхийн зохион байгуулалт, чиг үүрэг болон шаардлагатай бусад асуудлыг хуулиар тогтооно хэмээн заасан. (Дэлгэрэнгүйг хүснэгт 1-ээс үзнэ үү)

Хүснэгт 1

Үндсэн хууль, Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль дахь үндсэн эрхийн гомдол шийдвэрлэхтэй холбоотой заалтууд		
Хуулийн нэр		Зүйл заалт
1.	Үндсэн хууль[37]	I БҮЛЭГ. НИЙТЛЭГ ҮНДЭСЛЭЛ 8 дугаар зүйл (4) Улс төрийн намын зорилго, үйл ажиллагаа нь ардчиллын язгуур үнэт зүйлд харшилбал Засгийн газар түүнийг татан буулгах тухай нэхэмжлэлийг Үндсэн хуулийн шүүхэд гаргаж болох бөгөөд улс төрийн намыг Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрээр татан буулгана.
2.		III БҮЛЭГ. ҮНДЭСНИЙ АССАМБЛЕЙ 65 дугаар зүйл (1) Энэ тохиолдолд Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, Төрийн зөвлөлийн гишүүд, Яамдын сайд нар, Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид, шүүгчид, Үндэсний сонгуулийн хорооны гишүүд, Хяналт, шалгалтын зөвлөлийн дарга, гишүүд, бусад хуулиар томилогдсон төрийн албан хаагчид тушаалтнууд албан үүргээ гүйцэтгэхдээ Үндсэн хууль болон бусад хууль зөрчсөн бол Үндэсний Ассамблей

[37] Constitution of the republic of Korea https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=1&lang=ENG

		тэднийг огцруулах саналыг гаргаж болно.
3.		V БҮЛЭГ. ШҮҮХ 107 дугаар зүйл (1) Шүүх хуралдаан хууль, Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх маргаан гарсан тохиолдолд шүүх Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийг гаргуулж, түүний шийдвэрээр шүүнэ.
4.		VI БҮЛЭГ. ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХ 111 дүгээр зүйл (1) Үндсэн хуулийн шүүх дараах асуудлыг шийдвэрлэх эрхтэй. 1. Шүүхийн хүсэлтээр хууль Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх; 2. Импичмент; 3. Улс төрийн намыг татан буулгах; 4. Төрийн байгууллагуудын хооронд ын, төрийн байгууллага ба орон нутгийн засаг захиргаа, орон нутгийн засаг захиргааны хооронд ын эрх мэдлийн маргаан; 5. Хуульд заасан Үндсэн хуулийн гомдол. (2) Үндсэн хуулийн шүүх нь мэргэшсэн есөн шүүгчээс бүрдэх бөгөөд тэдгээрийг Ерөнхийлөгч томилно. (3) (2)-д заасан шүүгчдийн гурвыг нь Үндэсний Ассамблейгаас сонгогдсон хүмүүсээс, гурвыг нь Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгчийн санал болгосон хүмүүсээс томилно. (4) Үндсэн хуулийн шүүхийн даргыг Үндэсний ассамблейн зөвшөөрснөөр Ерөнхийлөгч шүүгчдийн дундаас томилно. 112 дугаар зүйл (1) Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдийн бүрэн эрхийн хугацаа зургаан жил байх бөгөөд хуульд заасан нөхцлөөр улиран томилогдож болно. (2) Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид улс төрийн намд элсэхгүй, улс төрийн үйл ажиллагаанд оролцох ёсгүй. (3) Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг хорих ял, бусад хүнд ялаар шийтгэгдсэнээс бусад тохиолдолд албан тушаалаас нь огцруулахгүй. 113 дугаар зүйл (1) Үндсэн хуулийн шүүхээс хууль Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх, огцруулах тухай шийдвэр, улс төрийн намыг татан буулгах тухай шийдвэр, эсхүл Үндсэн хуульд заасан гомдлыг дэмжсэн тухай шийдвэр гаргахдаа зургаан буюу түүнээс дээш шүүгч зөвшилцөнө. (2) Үндсэн хуулийн шүүх хуулийн хүрээнд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны болон дотоод сахилга баттай холбоотой журам,

		захиргааны хэргийн журам тогтоож болно. (3) Үндсэн хуулийн шүүхийн зохион байгуулалт, чиг үүрэг болон шаардлагатай бусад асуудлыг хуулиар тогтооно.
5.	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль[38] (1988.05.05) **68 дугаар зүйл 1**	V БҮЛЭГ. ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ГОМДЛЫГ ШИЙДВЭРЛЭХ 68 дугаар зүйл (Гомдол гаргах үндэслэл) (1) Энгийн шүүхийн шийдвэр гарсныг эс тооцвол төр эрх мэдлээ хэрэгжүүлсэн буюу хэрэгжүүлээгүйн улмаас үндсэн хуулиар баталгаажсан <u>үндсэн эрх нь зөрчигдсөн гэж үзсэн аливаа этгээд уг гомдлоо хянан шийдвэрлүүлэхээр Үндсэн хуулийн шүүхэд хандаж болно</u>. Хэрэв бусад хууль тогтоомжоор дээрх зөрчигдсөн эрхийг хянан шийдвэрлэхээр хуульчилсан, тухайн хэрэг хянан шийдвэрлэгдэж буй бол үндсэн хуулийн гомдол гаргахгүй. 69 дүгээр зүйл (Гомдол гаргах хугацаа) (1) Үндсэн хуулийн 68 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу гаргасан гомдлыг хянан шийдвэрлэх шалтгаан байгаа нь тогтоогдсон өдрөөс хойш 90 хоногийн дотор, харин шалтгаан үүссэнээс хойш нэг жилийн дотор шийдвэрлэнэ. Бусад хуульд заасан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг дуусгасны дараа гаргасан Үндсэн хуулийн гомдлыг хянан шийдвэрлэхийг уг процессын эцсийн шийдвэрийг мэдэгдсэнээс хойш 30 хоногийн дотор гаргана. 71 дүгээр зүйл (бичгээр гомдол гаргахад анхаарах зүйлс) (1) 68 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу үндсэн хуулийн <u>гомдлыг хянан шийдвэрлэх тухай бичгээр гаргасан хүсэлтэд дараах зүйлийг тусгана.</u> <u>1. Гомдол гаргагч болон түүний өмгөөлөгчийн талаарх мэдээлэл;</u> <u>2. зөрчигдсөн эрх;</u> <u>3. эрх зөрчигдөхөд хүргэсэн төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх буюу хэрэгжүүлэхгүй байх;</u> <u>4. Гомдлын шалтгаан;</u> <u>5. Бусад шаардлагатай зүйлс.</u> (3) Үндсэн хуулийн гомдлыг хянан шийдвэрлэх тухай бичгээр гаргасан хүсэлтэд өмгөөлөгч томилсныг гэрчлэх баримт бичиг, эсхүл шүүхээс томилогдсон өмгөөлөгчийг томилсон тухай бичгээр мэдэгдлийг хавсаргана. 72 дугаар зүйл (Урьдчилсан хяналт) (1) Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга тус бүр гурван шүүгчээс бүрдсэн

[38] The Constitutional court act https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=47509&lang=ENG

		бүрэлдэхүүнийг Үндсэн хуулийн шүүхэд байгуулж, Үндсэн хуулийн шүүхэд гаргасан гомдлыг шүүх бүрэлдэхүүнээр хянуулж болно. (3) Дараах тохиолдолд шүүх бүрэлдэхүүн санал нэгдсэн бол гомдлыг хэрэгсэхгүй болгох шийдвэр гаргана. 1. Үндсэн хуульд заасан гомдлыг бусад хуулиар хянан шийдвэрлэх боломжтой, эсхүл энгийн шүүхийн шийдвэрийн эсрэг шийдвэрлүүлэх хүсэлт гаргасан бол; 2. 69 дүгээр зүйлд заасан гомдол гаргах хугацаа дууссаны дараа үндсэн хуулийн гомдлыг хянан шийдвэрлэх тухай хүсэлт гаргасан бол; 4. Үндсэн хуулийн гомдлыг хянан шийдвэрлэх тухай хүсэлт нь хууль бус бөгөөд хууль бус байдлыг засаж залруулах боломжгүй тохиолдолд. 75 дугаар зүйл (Дэмжих шийдвэр) Decision of Upholding (1) Үндсэн хуулийн гомдлыг хангах шийдвэрийг төрийн бүх байгууллага, орон нутгийн засаг захиргаа заавал биелүүлэх ёстой. (2) Үндсэн хуулийн 68 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан гомдлыг хангахдаа зөрчигдсөн үндсэн эрх, зөрчлийг үүсгэсэн төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх, эс ашиглах зэргийг шийдвэрт тусгана. (3) (2)-д заасан тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүх үндсэн эрхийг зөрчсөн төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэхийг хүчингүй болгож, эсхүл түүнийг хэрэгжүүлэхгүй байгаа нь Үндсэн хууль зөрчсөн болохыг баталж болно. (4) Үндсэн хуулийн шүүх төрийн эрх мэдлээ хэрэгжүүлээгүй тухай Үндсэн хуулийн гомдлыг хангах тухай шийдвэр гаргахад хариуцагч уг шийдвэрийн зорилгод нийцүүлэн шинээр шийдвэр гаргана. (5) (2)-д заасан тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүх төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлсэн, эс хэрэгжүүлсэн нь үндсэн хууль, түүний заалтаас үүдэлтэй гэж үзвэл уг хууль, заалтыг Үндсэн хууль зөрчсөн гэж үзсэн шийдвэртээ мэдэгдэж болно.

2.4.Тайландын Хаант Улс

Үндсэн хуулийн шүүх (Constitutional court)

Тайландын Үндсэн хуулийн шүүх нь 1997 оны (анхны) “Үндсэн хууль”[39]-ийн дагуу байгууллагдсан. Мөн 2017 онд шинэ “Үндсэн хууль”[40] батлагдсан. Энэ Үндсэн хуульд үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрээр иргэдийн эрх, эрх чөлөөг бодитоор хүлээн зөвшөөрч, хамгаалах тогтолцоог оруулж өгсөн байна.[41] Үндсэн хуулийн шүүх нь 9 шүүгчтэй. Шүүгч нар дундаасаа Үндсэн хуулийн шүүхийн ерөнхийлөгчийг сонгодог. Бүрэн эрхийн хугацаа нь 7 жил байдаг бөгөөд 75 насандаа тэтгэвэрт гардаг байна.

Үндсэн хуулийн шүүх нь “Үндсэн хууль”-ийн 9-р бүлэг, 200-214 дүгээр заалт болон “Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааны тухай хууль”[42]-ийн дагуу үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлж байна. Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуулийн 210 дугаар зүйлд заасны дагуу дараах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлдэг. Үүнд:[43]

1. Хууль, хуулийн төслийг Үндсэн хуульд нийцсэн эсэхийг хэлэлцэж шийдвэрлэх;
2. Төлөөлөгчдийн танхим, Сенат, Үндэсний Ассемблей, Сайд нарын зөвлөл болон бусад бие даасан байгууллагуудын үүрэг, бүрэн эрхийн тухай асуудлыг хэлэлцэж шийдвэрлэх (эрх мэдлийн хуваарилалт);
3. Үндсэн хуульд заасан бусад бүрэн эрх (Хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах).

Үндсэн хуульд заасан бусад бүрэн эрх (Хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах)

1.Хууль зүйн үндэслэл: “Үндсэн хууль”[44]-ийн 5-р бүлэг (Төрийн үүрэг, хариуцлага)-ийн 51 дүгээр хэсэгт заасан заалтыг хэрэгжүүлэх.

2.Зорилго: Үндсэн хуульд заасан Хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалахыг төрөөс шаардах эрхтэй, төрийн холбогдох байгууллагуудыг хуулийн дагуу хариуцлага хүлээлгэх эрхийг хангах.

3.Хүсэлт гаргах үндэслэл: Төрийн байгууллагын үйл ажиллагаа доголдох, түүний улмаас ард иргэд, олон нийт хохирсон. Иргэд, олон нийт үндсэн эрхийн гомдлыг гаргадаг боловч сайд нарын зөвлөлөөр урьдчилан авч хэлэлцэж байгаа нь Үндсэн хуульд нийцэхгүй байна гэсэн байр суурьтай. Үндсэн хуулийн шүүхэд гомдлоо гаргах, хэлэлцүүлэх эрхтэй.

4.Процесс:

[39] https://constitutionnet.org/sites/default/files/Paper_on_the_1997_constitution_2.pdf Тайландын хаант улсын (анхны) Үндсэн хууль (1997)
[40] https://constitutionnet.org/sites/default/files/2017-05/CONSTITUTION+OF+THE+KINGDOM+OF+THAILAND+(B.E.+2560+(2017)).pdf Тайландын хаант улсын (шинэ) Үндсэн хууль (2017)
[41] http://www.aaccsrd.org/en/membersLst.do#1 Азийн Үндсэн хуулийн шүүхийн холбоо (AACC)
[42]https://www.constitutionalcourt.or.th/occ_web/download/constitutionalcourt/lawrespon/statute/Organic%20Act%20on%20Prodecures%20of%20CC(2018).pdf Тайландын “Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааны тухай хууль” (2018)
[43] https://constitutionnet.org/sites/default/files/2017-05/CONSTITUTION+OF+THE+KINGDOM+OF+THAILAND+(B.E.+2560+(2017)).pdf Тайландын хаант улсын (шинэ) Үндсэн хууль (2017)
[44] https://constitutionnet.org/sites/default/files/2017-05/CONSTITUTION+OF+THE+KINGDOM+OF+THAILAND+(B.E.+2560+(2017)).pdf Тайландын хаант улсын (шинэ) Үндсэн хууль (2017)

- **Гомдол гаргах хугацаа:**
    - Иргэд, олон нийт гомдлоо холбогдох төрийн байгууллагад гаргаж болно. (90 хоног)
    - Иргэд, олон нийт гомдлоо Омбудсманд гаргаж болно. (30 хоног) Омбудсманаас төрийн байгууллагын буруу гэж үзвэл иргэд олон нийтэд эргэж мэдээлдэг бол төрийн байгууллагын зөв гэж үзвэл Сайд нарын зөвлөл (Council of Ministers)-д мэдэгддэг.
    - Сайд нарын зөвлөл хэлэлцээд шийдвэр нь иргэд, олон нийт хүлээн зөвшөөрөхгүй бол Үндсэн хуулийн шүүхэд гомдол гаргах эрхтэй. (30 хоног)

5.Шийдвэр ба үр дүн

Үндсэн хуулийн шүүх гомдол хүлээн авсан өдрөөс хойш 120 хоногийн дотор хянан шийдвэрлэдэг. Энэ шийдвэр эцсийн бөгөөд төрийн байгууллага заавал биелүүлэх ёстой байдаг.

2.5.Бүгд Найрамдах Тажикстан Улс

Үндсэн хууль

Бүгд Найрамдах Тажикстан Улс (БНТУ) нь 1991 оны есдүгээр сарын 9-ны өдөр тусгаар тогтнолоо зарласан бөгөөд Үндсэн хуулиа (Constitution of the republic of Tajikistan)[45] 1994 оны 11 дүгээр сарын 06-ны өдөр баталсан байна. Үндсэн хуулиндаа дараах зүйлсийг тунхаглажээ.

Үүнд: “Тажикстаны ард түмэн бид:

- өнгөрсөн, одоо, хойч үеийнхээ өмнө хүлээсэн үүрэг, хариуцлагаа ухамсарлах;
- улсынхаа бүрэн эрхт байдал, хөгжлийг хангах зайлшгүй шаардлагатайг ойлгох;
- *хүний эрх, эрх чөлөөг бататгах*;
- *бүх үндэстэн, ард түмнийхээ эрх тэгш байдал, эв найрамдлыг хүлээн зөвшөөрөх*;
- шударга нийгмийг байгуулахыг зорилгоо болгох” гэжээ.

Хуулийн I бүлгийн 5 дугаар зүйлд “Хүн, түүний эрх, эрх чөлөө нь дээд үнэт зүйл мөн.” гэж заасан.

БНТУ-ын Үндсэн хуулийн II бүлэг нь “Хувь хүн, иргэний эрх, эрх чөлөө, үндсэн үүрэг” гэсэн агуулгыг багтаажээ.

[45] Constitution of the republic of Tajikistan, https://www.prokuratura.tj/en/legislation/the-constitution-of-the-republic-of-tajikistan.html

Хуулийн 14 дүгээр зүйлд “Хувь хүн, иргэний эрх, эрх чөлөөг Үндсэн хууль болон Бүгд Найрамдах Улсын хууль тогтоомж, БНТУ-д хүлээн зөвшөөрөгдсөн олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүдээр хамгаална.” гэж, 17 дугаар зүйлд “Хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байна. Үндэс угсаа, арьсны өнгө, хүйс, хэл, шашин шүтлэг, улс төрийн итгэл үнэмшил, мэдлэг боловсрол, нийгмийн гарал, эд хөрөнгийн байдлаас үл хамааран хувь хүн, иргэн бүрийн эрх, эрх чөлөөг төр баталгаажуулна. Эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс тэгш эрхтэй.” гэж, 31 дүгээр зүйлд “Иргэд төрийн байгууллагад ганцаараа болон хэсэг бүлэг хүмүүстэй хамтран өргөдөл, гомдол гаргах эрхтэй.”, 42 дугаар зүйлд “Тажикстан Улсад хүн бүр Үндсэн хууль, бусад хуулийг дагаж мөрдөх, хүний нэр төр, алдар хүнд, эрх, эрх чөлөөг хүлээн зөвшөөрөх үүрэгтэй.” гэж тус тус заасан байна.

БНТУ-ын Ерөнхийлөгч нь төрийн болон гүйцэтгэх засаглалын (Засгийн газар) тэргүүн байна гэж Үндсэн хуулийн 64 дүгээр зүйлд тусгажээ. Ерөнхийлөгч нь “Үндсэн хуулийн шүүх, Улсын дээд шүүх, Эдийн засгийн дээд шүүхийн дарга, орлогч, шүүгчдийг томилуулах буюу эргүүлэн татуулахаар УИХ-д нэрийг нь дэвшүүлэх” бүрэн эрхтэй байна.

Үндсэн хуулийн 84 дүгээр зүйлд “Шүүх эрх мэдэл нь хараат бус байх бөгөөд төрийн нэрийн өмнөөс шүүгч хэрэгжүүлнэ. Шүүх эрх мэдэл нь хувь хүн, иргэний эрх, эрх чөлөө, төр, байгууллагын хууль ёсны ашиг сонирхол, шударга ёсыг хамгаална.

Шүүхийн тогтолцоо нь:

- Үндсэн хуулийн шүүх,
- Улсын дээд шүүх,
- Эдийн засгийн дээд шүүх,
- Цэргийн шүүх,
- Бадахшан Уулын Өөртөө Засах Орны шүүх, бүс нутгийн эдийн засгийн шүүх,
- Душанбе хот, дүүргийн шүүх,
- Бадахшан Уулын эдийн засгийн шүүхээс бүрдэнэ.

Үндсэн хуулийн шүүх

БНТУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуулийн хэм хэмжээг дээдлэх, шууд үйл ажиллагааг хангах зорилгоор байгуулагдсан үндсэн хуулийн хяналтын, бие даасан шүүх эрх мэдлийн байгууллага юм. Тус байгууллагын үйл ажиллагааг БНТУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай (**On constitutional court of the republic of Tajikistan)**[46] хуулиар зохицуулж байна.

Үндсэн хуулийн шүүх нь БНТУ-ын Ерөнхийлөгчийн 1995 оны 5 дугаар сарын 15-ны өдрийн 238 дугаар “БНТУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн зохион байгуулалтын үйл ажиллагааны тухай” зарлигаар анх байгуулагдах үндэс нь тавигдсан.

[46] **On constitutional court of the republic of Tajikistan**., https://constcourt.tj/en/hujatho/the-constitutional-law-of-the-republic-of-tajikistan-on-constitutional-court-of-the-republic-of-tajikistan/

Үндсэн хуулийн шүүх нь дарга, дэд дарга, таван шүүгч гэсэн долоон гишүүнээс бүрдэх бөгөөд тэдгээрийн нэг нь Горно-Бадахшан өөртөө засах орны (Gorno-Badakhshan Autonomous Region) төлөөлөгч байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн эрх зүйн байдал, өндөр хариуцлагатай нөхцөл байдлыг харгалзан үзэж эдгээр албан тушаалд сонгогдох хүсэлтэй хүмүүст хэд хэдэн шаардлага тавьсан. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн албан тушаалд нэр дэвшигч нь хууль зүйн дээд боловсролтой, 30-аас доошгүй, 65-аас дээшгүй настай, мэргэжлээрээ 10-аас доошгүй жил ажилласан туршлагатай, БНТУ-ын иргэн байх ёстой. Шүүгч нь 10 жилийн хугацаагаар сонгогдоно.

БНТУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь халдашгүй эрхтэй байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн хэрэг хянан шийдвэрлэх үйл явц:

Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийг бүх тохиолдолд нийтэд зарлах бөгөөд шүүх хуралдаан нь талуудын өрсөлдөх чадвар, тэгш байдлын үндсэн дээр явагдана.

Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцогчид нь бүгд тэгш эрхтэй байна.

БНТУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхэд *иргэдийн үндсэн хуулиар олгогдсон эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн* гэж үзвэл дараах байгууллагын албан тушаалтнууд өргөдөл, гомдол гаргах эрхтэй байна. Үүнд: (§28, §40)

- БНТУ-ын Хүний эрхийн комиссын дарга, төлөөлөгч;
- Хувь хүмүүс;
- Хуулийн этгээд;
- Дээд шүүхийн шүүгчид, Эдийн засгийн дээд шүүхийн шүүгчид, БНТУ-ын бусад шүүгчид (Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдээс бусад хамаарна)

Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуулийн хэм хэмжээг даган биелүүлэх, дээдлэх, иргэдийн үндсэн хуулиар олгогдсон эрх, эрх чөлөөг хамгаалах болон бусад асуудлаар БНТУ-ын Ерөнхийлөгчид гомдол гаргаж болно. §37

Үндсэн хуулийн шүүхэд гомдол гаргах:

БНТУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхэд гомдлыг бичгээр (мэдүүлэг болон өргөдөл) гаргана.

Давж заалдах гомдол гаргагч нь холбогдох шийдвэр гаргасан өдрөөс хойш зургаан сарын дотор Үндсэн хуулийн шүүхэд хандаж болно. Үндсэн хуулийн шүүх нь өргөдлийг хүлээн авснаас хойш 6 сарын хугацаанд хянан шийдвэрлэнэ. Үндсэн хуулийн шүүх нь хэргийг хянан хэлэлцээд тогтоол гаргана, тогтоолд Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга, шүүгч, нарийн бичгийн дарга гарын үсэг зурна. Шүүхийн тогтоолыг шүүх хуралдаанд оролцсон шүүгчдийн олонхийн саналаар дэмжиж баталсан бол хүчин төгөлдөр болсонд тооцно. Хүчин төгөлдөр болсон шүүхийн тогтоол, дүгнэлтийг нэн даруй хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр нийтэлж, нийтэд зарлана.

БНТУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтоол нь эцсийнх бөгөөд давж заалдах эрхгүй, хамаарал бүхий хуулийн этгээд, хувь хүн бүгд дагаж мөрдөх, заавал биелүүлэх үүрэгтэй байна. Хэрэв шүүхийн тогтоолыг дагаж мөрдөөгүй, хагас дутуу биелүүлсэн, хэрэгжүүлэхэд саад учруулсан бол БНТУ-ын хууль тогтоомжийн дагуу хариуцлага хүлээлгэнэ.

БНТУ-ын Хүний эрхийн комисс

БНТУ-ын Хүний эрхийн комисс (Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар ҷумҳурии Тоҷикистон)[47] нь ардчилсан, эрх зүйт, иргэний нийгмийн төр, хүний эрхийг хамгаалах, дэмжих үр дүнтэй механизмыг төлөвшүүлэхэд чиглэгддэг.

Хүний эрхийн комисс нь хүний эрх, үндсэн эрх чөлөөг хамгаалах, дэмжихтэй холбоотой хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөө хамгаалах асуудалд хяналт шалгалт хийх, хяналт тавих, хүний эрх, эрх чөлөөг хангах чиглэлээр дүн шинжилгээ хийх чиглэлээр үйл ажиллагаагаа явуулдаг.

БНТУ-ын Дээд Ассамблейгаас (Маҷлиси Олии ҶТ) 2008 онд "БНТУ-ын хүний эрхийн комиссын тухай" (Конуни ҷумҳурии тоҷикистон дар бораи ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар ҷумҳурии Тоҷикистон)[48] хуулийг баталсан байна.

Тус хуулийг БНТУ-д Хүний эрхийн Омбудсман байгуулах зорилгоор баталсан байна. Хүний эрхийн комисс нь иргэдийн эрх, эрх чөлөөг хамгаалах үндсэн хуулийн баталгааг бэхжүүлэх, төрийн байгууллага, нутгийн өөрөө удирдах байгууллага (олон нийтийн) болон тэдгээрийн албан тушаалтнууд, аж ахуйн нэгж, байгууллага, байгууллагын удирдлага, албан тушаалтнууд, тэдгээрийн зохион байгуулалт, эрх зүйн хэлбэрээс үл хамааран тэдгээрийг дагаж мөрдөх, хүндэтгэхийг сурталчлах үндсэн чиг үүрэгтэй.

Хүний эрхийн комисс БНТУ-ын Үндсэн хуулийн цэцэд гомдол гаргах: Иргэний эрх, эрх чөлөөг БНТУ-ын эрх зүйн актууд зөрчсөн тохиолдолд Хүний эрхийн комисс нь Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэхийг тогтоохоор Үндсэн хуулийн шүүхэд хүсэлт гаргах эрхтэй байна.

…o0o…

[47] Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар ҷумҳурии Тоҷикистон, http://ombudsman.tj/dar-borai-ma-omot/malumoti-umum.html

[48] Конуни ҷумҳурии тоҷикистон дар бораи ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар ҷумҳурии Тоҷикистон, http://mmk.tj/content/

Ашигласан эх сурвалж:

- https://www.un.org/en/
- https://www.venice.coe.int/webforms/events/
- http://www.aaccsrd.org/en/aboutUs.do
- Үндсэн хуулийн хяналтын хэрэгждэг хэлбэрийн харьцуулсан судалгаа, Д.Солонго, Үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгаа шинжилгээний тойм, 2019
- Үндсэн хуулийн шүүхээр үндсэн эрхийг хамгаалах арга зам, А.Бямбажаргал, Үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгаа шинжилгээний тойм, 2019
- Хууль батлах эрх мэдэлд тавих шүүхийн хяналт: Улс төрийн сонголтыг үндсэн хуулиар хязгаарлах нь. П.Амаржаргал, Үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгаа шинжилгээний тойм, 2019
- Helga Seibert., “Admissibility requirements for constitutional complaints and mechanisms for avoiding an excessive case load”. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission)
- Constitutional Review Systems Around the World, Dr. Arne Marjan Mavčič, 2018
- http://concourts.net/introen.php
- http://concourts.net/tab/tab1.php?lng=en&stat=1&prt=0&srt=0
- http://www.aaccsrd.org/en/main.do
- http://www.aaccsrd.org/en/pubsDtl.do
- https://www.un.org/en/about-us#:~:text=Currently%20made%20up%20of%20193,contained%20in%20its%20founding%20Charter

ХБНГУ

- The Federal Constitutional Court: https://www.bundesverfassungsgericht.de/EN/Homepage/home_node.html
- Constitutional Complaints: https://www.bundesverfassungsgericht.de/EN/Verfahren/Wichtige-Verfahrensarten/Verfassungsbeschwerde/verfassungsbeschwerde_node.html
- Annual Report 2022: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/Jahresbericht/jahresbericht_2022.pdf?__blob=publicationFile&v=3

- Legal source: https://www.bundesverfassungsgericht.de/EN/Verfahren/Rechtsquellen/rechtsquellen_node.html;jsessionid=56BA0B787C9DEE4A458C67B52D94DB1B.internet991
- Basic law for the Federal Republic of Germany (1949): https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/
- Act on the Federal Constitutional Court (1951): https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/Gesetze/BVerfGG.pdf?__blob=publicationFile&v=19
- Rules of Procedure of the Federal Constitutional Court (2014): https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/Gesetze/GO_BVerfG.pdf?__blob=publicationFile&v=11
- Order issued by the Plenary of the Federal Constitutional Court on 21 December 2022 pursuant to 14(4) of the Federal Constitutional Court Act (2022): https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/GV_Plenum/GV-Plenum_2022-12-21.pdf?__blob=publicationFile&v=3

БНСУ

- The Constitution of the Republic of Korea https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=1&lang=ENG
- The Constitutional Court Act https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=47509&lang=ENG
- Rules of Adjudication of the Constitutional Court 2007.12.07 p-690
- Constitutional Court of Korea https://english.ccourt.go.kr
- ‘’Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн 30 жил’’ (1988-2018) 2018 он. https://english.ccourt.go.kr/site/eng/ex/bbs/List.do
- Constitutional Court of Korea 2021. https://english.ccourt.go.kr/fixfile/eng/ccourt_brochure_2021.pdf

Тажикстан

- Constitution of the republic of Tajikistan, https://www.prokuratura.tj/en/legislation/the-constitution-of-the-republic-of-tajikistan.html
- On constitutional court of the republic of Tajikistan**,** https://constcourt.tj/en/hujatho/the-constitutional-law-of-the-republic-of-tajikistan-on-constitutional-court-of-the-republic-of-tajikistan/
- Уполномоченный по правам человека в республике Таджикистан, http://ombudsman.tj/
- Конуни ҷумҳурии тоҷикистон дар бораи ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар ҷумҳурии Тоҷикистон, http://mmk.tj/content/
- Jurisdictions and Organization of AACC Members, http://www.aaccsrd.org/en/membersLst.do#1